

MÉSZÁROS KÁLMÁN

EGY KIADVÁNY MARGÓJÁRA

A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa I–II. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára

Szerkesztette Tamás Edit

(A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 45–46. Sárospatak, 2003. 424+328 o.)

Az elmúlt évben vette kezdetét a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulójára emlékező jubileumi rendezvénysorozat, amely a szatmári béke 2011-ben esedékes tricentenáriumiág remélhetőleg számos új tudományos eredménnyel fogja gazdagítani a korszakra vonatkozó ismereteinket. 2003-ban két kiemelkedő tudományos konferenciát tartottak, az egyiket szeptember 24–26-án Budapesten, a másikat pedig október 2–4. között Sárospatakon. Ezt „A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa”, am azt „Európa és Magyarország II. Rákóczi Ferenc korában” címmel rendezték meg. Mindkét konferencián számos hazai, határainkon túli magyar és külföldi tudós vett részt. Tekintettel arra, hogy az 1976-ban, II. Rákóczi Ferenc születésének évfordulóján tartott konferenciák anyaga két kitűnő, a témában mindmáig alapmunkának számító kötetben jelent meg,¹ bizonyosra vehetjük, hogy a szakma nagy várakozással tekint a mostani kötetek megjelenése elé is. Az utóbbi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai máris két vastkos kötetben láttak napvilágot, s előrebocsátjuk, hogy saját személyes várakozásainkat messze felülmúló művek születtek.

Itt persze mindjárt magyarázattal tartozunk beismerten szkeptikus előítéletünk miatt. Nos, az utóbbi évtizedek során nem csupán a kuruc kor szorult kissé háttérbe a magyar történelem fontos korszakai közül, de a szabadságharccal foglalkozó szakembergárda is jelentősen megfogyatkozott. A „nagy öregek” közül sorra elvesztettük Esze Tamást, Benczédi Lászlót, Hopp Lajost, Benda Kálmánt, Heckenast Gusztávot, legutóbb pedig Perjés Gézát. A legidősebb korosztály még aktív tagjai mellett, sajnos, a középgeneráció sorából egyre kevesebben választották kutatási területül a Rákóczi-kort, a legfiatalabbak közül pedig alig akad a témával behatóan foglalkozó történész, hadtörténész. Mindezt végiggondolva óhatatlanul is szkeptikusak voltunk, de még egyszer ismételjük: alaptalanul.

A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzeteinek két új kötetében számos kitűnő tanulmány látott napvilágot, s a Rákóczi-szabadságharccal korábban nem, vagy csupán érintőleg foglalkozó történészek, muzeológusok tollából is kiváló munkák születtek. Sőt, valljuk be őszintén: a Rákóczi-szabadságharc mint önálló kutatási terület korábban különböző, jórészt ideológiai okok miatt már-már túlzottan is előtérbe került, s a tudomány most azzal is sokat nyert, hogy nagyobb, átfogó korszakokkal, a szabadságharcot

¹ Európa és a Rákóczi-szabadságharc. A II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából Sárospatakon, 1976. május 24–28-án rendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. (Szerk.: Benda Kálmán.) Budapest, 1980. és Rákóczi-tanulmányok. (Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes.) Budapest, 1980.

megelőző vagy követő évtizedekkel, illetve a rokon tudományokkal foglalkozó szakemberek számos új szempont alapján közelítettek a témához. Az ő figyelmük viszont nem terjedhetett ki az eddigi részletkutatások minden eredményére, s ezért számos apró hiba bukkan fel az egyes tanulmányokban. Az alábbiakban ezért nem csupán a tanulmányok tömör ismertetését, de azokhoz fűzött kiegészítő észrevételeinket is szeretnénk megosztani az olvasóval. Az olykor csupán részletkérdéseket érintő megjegyzéseink kizárólag jobbító szándékból, s korántsem gáncoskodó természetünkől fakadnak, noha ez utóbbi jellemhibánkat is készséggel elismerjük.

A két kötet tetszetős kivitelben, borítóján a klasszikus ízlésű kék–arany színekkel látott napvilágot. Az I. kötetben II. Rákóczi Ferenc egy kevésbé ismert színes portréja, a II. kötetben pedig egy kuruc zászló látható. Kár, hogy a cím – hasonlóan a sorozat többi kötetéhez – itt sem szerepel a könyv gerincén. És persze, az újabb kiadói gyakorlatnak megfelelően, a nyomdai kolofon is elmaradt, amiből többek között a megjelent példányszámról tájékozódhatnánk. A tipográfiai kivitel nem mondható szerencsésnek. A főszöveg 12 és a jegyzetapparátus 10 pontos betűnagysága talán még elfogadható, de a tanulmánycímek és szerzők túlzott betűmérettel, félkövér és részben verzál szedéssel való kiemelése már nem tekinthető esztétikusnak. Az egyik tanulmány félkövér szavai, mondatrészei pedig egyenesen riasztó látványt nyújtanak, s egy rosszul megszerkesztett tankönyv biflálandó részeire emlékeztetnek. Csakhogy itt még a szövegrészek kiemelése is teljesen esetleges és értelmetlen.² Miután egyedi példáról van szó,³ gyaníthatóan a szerző ragaszkodott ehhez a csöppet sem szerencsés megoldáshoz, vagy legalábbis a szerző eredeti kiemeléseit tartották meg a szerkesztők.

A kötet lapozgatása közben minduntalan meg kellett állapítanunk, hogy a „nyomda ördöge” bizony most sem aludt... Mindjárt a kiadvány első három oldalán, R. Várkonyi Ágnes tanulmányában, legalább 15 gépelési, helyesírási, nyelvhelyességi és tipográfiai hibát fedezhetünk fel.⁴ A kötet további részeiből is szép számmal idézhetünk alapvető helyesírási hibákat.⁵ Tipikusan az elválasztó programok fogyatékoságából adódnak az olyan hibás elválasztások, mint például „Rákóc-zi”, „nehé-zségein”, „Magya-rország”, „Oro-sország”, „egye-zség”.⁶ Ezek maradéktalan kiszűrése bizony még a legnagyobb odafigyeléssel is nehéz.

A számok tagolásánál szintén alapvető hibák adódtak, a számjegyekkel írt öt- vagy többjegyű számokat ugyanis hol a régebbi helyesírás szerinti módon, *ponttal*,⁷ hol pedig az újabb akadémiai szabályzatnak megfelelően, *szóközzel* tagolták a szokásos hármas számcsoportokban. Ez vagy a szerkesztők következetlensége, vagy az egyes szerzők sa-

² Így pl. vastag betűs kiemelés hangsúlyozza, hogy mennyire „bosszantotta” Rákóczit az Aranygyapjas Rend körüli „sok csürés-csavarás”. I. k. 388. o. Jelen sorok írója félkövér szedés nélkül is nyomattékkal jegyzetheti meg: az efféle csürés-csavarás valóban sok bosszúságot tud okozni.

³ Két helyütt fedeztünk még fel hasonló példát, amikor egy forrásidézethez tartozó zárójeles szómagyarázatot, máshol pedig a *bizonyos* szót említett ki félkövérrel: I. k. 276., 323. o.

⁴ Gépelési hibák: „felségáruulás per” *felségáruulási* helyett; „Ez kell felmutatni” *ezt kell* helyett. Több veszszó hiányzik, még tagmondatok határáról is. „Közép Európa” kötőjellel, az „ország építő” egybeírandó! Ezzel szemben a „princi-pibus” szóban bizonyára véletlenül maradt benn egy korábbi elválasztójel. Feltűnő a nagy-kötőjelek hiánya is, holott annak használatára egyértelmű szabályok vonatkoznak. Így pl. a „Habsburg–magyar, kuruc–labanc reláció” és a „lengyel–svéd–porosz–magyar konföderáció” is nagy-kötőjelekkel írandó. Stb. stb. I. k. 7–9. o.

⁵ Az „ismerttet” szó (I. k. 304. o.) pl. két, a „nemzettség” (II. k. 84. o.) ezzel szemben egy *t*-vel, a „biztató” (II. k. 386. o.) rövid *i*-vel írandó! Stb. stb.

⁶ I. k. 171., 203., 324. o.; II. k. 85., 166., 182., 208. o.

⁷ Pl. I. k. 135–159. o.

játja, de ennél is súlyosabb hiba, hogy a helyes változat alkalmazásakor sem a célnak megfelelő, ún. „nem törő szóközt”, hanem egyszerű szóközt ütöttek a számjegyek közé. A számítógépes elválasztó program már említett hiányosságai miatt a sorkizárást esetenként csak széles szóközökkel sikerült megvalósítani, ami önmagában is tipográfiai hiba, s ez fokozottan érvényesül egy összetartozó szám „szétesésekor”. Extrém esetben pedig még sortörés is megbontja a számokat.⁸

Azt is megállapíthatjuk, hogy a hibák jellege és száma nem egyenletes, hanem szerzőnként változik. Ez a tény már önmagában is jelzi, mennyire igazságtalanok lennének, ha minden hibáért a szerkesztőket okolnánk. Sajnos, az alapvető probléma a jelenlegi tudomány- és kultúrpolitikai, finanszírozási gyakorlatban rejlik. Felgyorsult világunkban általában csak egy-egy évforduló küszöbén születik döntés a tudományos rendezvények, kiadványok támogatásáról, akkor azonban szűkös határidőn belül teljesítményt és kész munkát várnak, s nem utolsó sorban az anyagiakkal való gyors elszámolási kötelezettség is kapkodást, rohamtempót diktál. Márpedig hamar munka ritkán jó! Gondoljuk csak meg: 2003 októberében konferencia, 2004 januárjában annak anyagából szerkesztett tanulmánykötetek. Még ha a kéziratok leadási határideje megelőzte is a konferenciát, mindössze néhány hónap volt a szerkesztői és nyomdai munkálatokra. A szerzők azonban nem azért *szerzők* (kiemelés a recenzenstől, de csupán kurzíválással!), hogy komolyan vegyék a határidőket...

További problémát jelent, hogy a számítástechnika elterjedésével a kiadói és nyomdász szakma teljesen átalakult. Pontosabban: a számítógépes szöveg- és kiadványszerkesztés önmagában óriási fejlődést eredményezett e szakmán belül is, csakhogy a gépesítés lehetőségei miatt a nem kifejezetten kiadói tevékenységet folytató közintézmények kényszerű takarékosági okokból nem képesek, a magáncégek egy jelentős része pedig a nyereség növelése érdekében nem akar felkészült szakember(ke)t alkalmazni. A számítógép adta lehetőségek ugyan, elvileg, kis létszámú munkaerővel is lehetővé tennék a színvonalas munkát, kellő szakértelem és megfelelő programok híján azonban a gépek sem tehetnek csodát. Ráadásul a számítógépes programok felhasználói olykor önmagukat csapják be, amikor, meglegedve az adott program felület ismeretével, komolyabb feladatokra is vállalkoznak. A programok egy részét pedig – ismét csak kényszerű okokból – nem rendeltetésüknek megfelelően alkalmazzák, így például a kiadványszerkesztő programokat egyszerű szövegszerkesztőkkel helyettesítik.

Ilyen hosszas kitérő után talán elhiszi a tisztelt olvasó, hogy nem a két szóban forgó köteten és annak szerkesztőin szeretnénk elverni a port, hanem az immár másfél évtizede tartó könyvkiadói gyakorlatot kárhozzatjuk – nyilván minden eredmény nélkül. Pedig, ha meggondoljuk, a rohanó világ nem csupán az állandó időhiánnyal való küszködést és a „felpörgő” életritmust, munkatempót hozta magával, de ezzel együtt mintha maga az idő is sebesebb szárnyakon járna. Az 1976-os Rákóczi-évfordulót követően 3-4 évet kellett várni a két említett tanulmánykötetre, nyilván mert ennyi időre volt szüksége az Akadémiai Kiadó és az Akadémiai Nyomda szakembereinek a kifogástalan munka elvégzéséhez. Most ugyan szinte azonnal kézbe vehettük a kiadványokat, de észre sem vesszük, s már el is röpült fölöttünk a XXI. század első évtizede, a Rákóczi-szabadságharc mégoly hosszúnak tűnő jubileumával együtt. Az elkövetkező évtizedekben pedig,

⁸ Így pl.: „34 437 fő”. II. k. 148. o. A sor végén / sor elején szétesett számok: 10 / 384 és 49 / 755. Uo. 154. és 156. o.

amikor újra és újra elővesszük a 2003–2004. év „termését”, már teljesen mellékes lesz számunkra a most „megspórolt” néhány hónap, megmaradnak viszont a bosszantó hibák, amelyeket meggyőződésünk szerint éppen azzal a néhány hónapos munkával lehetett volna kiküszöbölni.

Időnként pedig az állítólagos „piaci igényekkel” magyarázzák az évfordulós kiadványok gyors megjelentetését, s magunk is megdöbbenve hallottuk már könyvkereskedőtől, hogy az általunk keresett „Rákóczi kiadvány” ugyan már elfogyott, de nem kívánunk belőle rendelni, mert az „tavalyi téma”, és már „nem is keresik annyira”. Valahogy úgy állunk ezzel is, mint a kereskedelmi csatornák ránk erőszakolt műsoraival, amelyekre állítólag nagy az igény, holott a konkurens televíziós adók meg sem kíséreltik, hogy színvonalas alternatívát nyújtsanak, s így csupán az „eszi, nem eszi, nem kap mást” elve érvényesül. Természetesen elfogadjuk, hogy az évfordulók kapcsán nagyobb a közönség érdeklődése egy-egy történelmi korszak iránt, de hogy például 2004-ben Bocskai, Balassi és a holocaust „konkurenciát” jelentsen Rákóczinak, aligha vehető komolyan. Történelmünk jeles alakjai, dicső és szomorú korszakai, az ünneplések és a fájdalmas megemlékezések csak jelen korunk beteg torzulása nyomán süllyedhetnek a „piaci” gondolkodás szintjére, s válhatnak egymást kizáró, egymással vetélkedő témákká.

Nincsenek persze túlzott illúzióink a világ megváltoztatásának lehetőségeiről, ezért inkább abban bízunk, hogy megpróbálunk alkalmazkodni az új feltételekhez. Mire gondolunk? Ha már kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy mindennél fontosabb az idő kergetése, ami esetünkben az alapos szerkesztői munka és a – szükség esetén akár többszöri – korrektúra hiányát jelenti, akkor azt is be kell látnunk, hogy a korábbiaknál fokozottabb felelősség hárul a szerzőkre is. Meggyőződésünk, hogy kellő igényességgel minden számítógép-felhasználó kiküszöbölheti a gépelési, helyesírási és nyelvhelyességi hibákat. Ehhez persze élni kell a szövegszerkesztő programok lehetőségeivel, ám azok sem pótolhatják az akadémiai helyesírási szabályzat 1984 óta érvényben lévő 11. kiadásának használatát. Saját tapasztalatunk szerint a helyesírás-ellenőrző programok alkalmazása mellett forgatunk kell a nyomtatott szótárakat is. Egy akár több íves tanulmány elkészítése hetekbe-hónapokba kerül, s optimális esetben ennél hosszabb kutatási idő előzi meg. Ezek után semmi sem indokolhatja a minimális nyelvi ellenőrzéshez szükséges egy-két napos munka mellőzését. Ráadásul egy bosszantóan sok hibát tartalmazó kézirat szerkesztői ellenőrzése, az elemi hibák javíthatása elvonja a figyelmet a szöveg érdemi mondandójától, az esetleges tárgyi tévedések, félreérthető szövegrészek javításának lehetőségétől. Egy tanulmánykötetben épp elég munkát jelent a jegyzetapparátus és a bibliográfiai hivatkozások formai egységesítése, ami esetünkben több-kevesebb következetességgel valósult meg.⁹ Mindannyiunk, az egész tudományos élet érdeke, hogy kellő igényességgel és színvonalas munkával teremtsünk újat, s ehhez a szerzőknek is megfelelő követelményeket kell támasztaniuk önmaguk számára!

Emellett a tudomány azonos területén működők körében igen-igen kívánatos volna a szorosabb szakmai-kollegiális együttműködés, amelyet olykor emberi gyarláságból, máskor pedig szakmai igénytelenségből vélünk mellőzhetőnek, s csak a legritkább esetben indokolható a személyes ismeretség vagy az adott témához értő kollégák hiá-

⁹Néhány hibát itt is felfedeztünk: az egyik tanulmány irodalomjegyzékében Thaly Kálmán Ocskay-monográfijának bibliográfiai leírásából lemaradt a szerző, s Thaly neve helyett a címben szereplő Ocskay Lászlóét emelték ki kiskapitális betűkkel és kettősponttal. I. k. 191. o. Rákóczi Vallomásait pedig nem „Szepesi”, hanem Szepes Erika ültette át magyar nyelvre! II. k. 182., 185. o. 10. és 22. jegyzet.

nyával. Esetünkben Papp Sándor kitűnő tanulmányát említhetjük pozitív példaként. A dolgozat első lábjegyzetének köszönetnyilvánító sorai ugyanis arról tanúskodnak, hogy a szerzőt egy szerteágazó kérdéskör komplex vizsgálatában számos kollégája segítette. Véleményünk szerint ez a régi, jól bevált gyakorlat elsősorban tartalmi, emellett azonban stiláris és formai szempontból is hasznos lehet mindannyiunk számára, hiszen a kollégák egymás kéziratát átolvasva mintegy előzetes lektorálás és szakmai véleménycsere útján, sőt kutatási eredményeik, adataik kölcsönös megosztásával¹⁰ járulhatnak hozzá a tudományos művek minél tartalmasabb formában való létrejöttéhez. A tudományos kapcsolatfelvétel szempontjából hasznos lett volna, ha a kiadványhoz mellékelnek egy, a szerzők elérhetőségét tartalmazó kiegészítést.

Lássuk most már a tanulmányokat! Mielőtt egyenként számba vennénk azokat, ismét egy kritikai megjegyzést kell tennünk: a két kötetbe rendezett 37 tanulmány¹¹ minden következetességet nélkülöző sorrendben követi egymást. Nem fedezhetünk fel tartalmi vagy kronológiai rendet, de még az egyébként sematikus szerzői betűrend vagy a „szakmai protokoll” sem érvényesül. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a kéziratok beérkezési sorrendjére gyanakszunk, amely ismét csak fentebb hosszán fejtegetett álláspontunkat erősítené meg, mind a gondos szerkesztői-kiadói munkához szükséges idő, mind pedig a szerzők elvárható fegyelmzettsége tekintetében. Az alábbiakban kísérletet teszünk a különböző tanulmányok tárgyi-kronológiai csoportokban való ismertetésére, hiszen több tanulmány is szorosan kapcsolódik egymáshoz, s célszerűnek tűnt azok összefüggéseire is rámutatni.

Elsőként a Rákóczi külpolitikájával és a szabadságharc nemzetközi kapcsolataival foglalkozó munkákat gyűjthetjük csokorba. *R. Várkonyi Ágnes* bevezető tanulmánya Rákóczi politikájának közép-európai orientációját vázolja fel.¹² A szerző Rákóczi nagyszabású terveit közül kiemeli egy már 1704-ben felbukkanó lengyel-svéd-porosz-magyar konföderáció gondolatát, s a fejedelem mai értelemben is rendkívül modernnek tűnő elvi nyilatkozatait az európai hatalmi egyensúlyról. A Péter cárral megkötött szövetséget pedig a fejedelem rugalmasságával, a gyorsan változó erőviszonyokhoz való alkalmazkodóképesség meglétével magyarázza, s szerinte Rákóczi részéről a varsói szerződés megkötésekor is a közép-európai biztonságpolitika volt a legfőbb motivációs tényező. A szerző azonban adós marad annak magyarázatával, hogy vajon lengyel, svéd, porosz, illetve orosz részről miért nem kapott Rákóczi kellő támogatást elképzelései megvalósításához. A választ részben a következő tanulmányok adják meg.

Gebei Sándor a bécsújhelyi börtönéből lengyel földre menekült Rákóczi és a vele kapcsolatban állt lengyel főurak viszonyát tárgyalja tanulmányában.¹³ Részletesen elemzi az 1697. évi lengyel királyválasztás körülményeit, majd II. Ágost uralkodásának kül- és belpolitikai eseményeit, az északi háború megindulása (1700) után kialakult érdekcsoportok szerepét. Emellett az 1702–1704. évi ukrajnai kozáklázadás is súlyosbította a lengyel-litván állam megosztottságát. A szerző ugyan nem hangsúlyozza, de rövid át-

¹⁰ A jelen esetben pl. Papp Sándor és Seres István kölcsönösen hivatkoznak az egymásnak önzetlenül átengedett adatokra: I. k. 241., 295. o.

¹¹ A szerkesztő „harmincnyolc előadást felvállaló rendezvényt” említ az *Előszó*ban, mi – bár a számtanlan mindig hadilábon álltunk – többszöri ellenőrzés után is csak 37-et számláltunk össze, így vagy az egyik előadó nem küldte el a kéziratot, vagy a szerzők száma tévesztette meg a szerkesztőt, mivel két tanulmány is szerzőpáros tollából származik.

¹² *R. Várkonyi Ágnes*: Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában. I. k. 7–24. o.

¹³ *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc és lengyelországi támogatói (1701–1703). II. k. 97–116. o.

tekintése nyomán is megállapíthatjuk, hogy a kozáklázadás okai a hadviselés, valamint az azzal összefüggő társadalmi problémák kelet- és kelet-közép-európai sajátosságaira vezethetők vissza. A magyarországi vitézli rend sorsának alakulása, a hazai vallási torzsalkodások jellege is joggal állítható párhuzamba az ukrainai kozákok katonai, katonaparaszti kiváltságainak megszüntetésével és az azzal összefüggő etnikai és vallási viszályokkal. A kozákfelkelés éppen a keleti végeken, Brezán körzetében, a Sieniawski, Potocki, Kątski, Wiśniowiecki családok birtokain okozott súlyos válságot, vagyis épp a Rákóczival kapcsolatban álló főurak lehetőségeit korlátozta a katonai és pénzübeli segítségnyújtásban. A szerző tehát joggal idézi a nemrég elhunyt Perjés Géza negyedszázaddal korábbi megállapítását, miszerint „a lengyelországi zavarok következtében szinte a felkelés külpolitikai bázisa omlott össze”.

Hasonló tárgykörben íródott két olyan tanulmány is, melyek ismertetésére, sajnos, kényszerű okokból nem tudunk kitérni. *Tadeusz Kopryś* és *Waldemar Borzestowski* lengyel nyelven közölt dolgozatai bizonyára érdeklődésre tarthatnának számot,¹⁴ ám sejtésünk szerint ebben nem csupán a recenzenst akadályozzák saját nyelvi korlátai. A nemzetközi tudományos eredmények hazai recepciójához ilyen esetben kívánatos lett volna a magyar nyelvű közlés, mint ahogyan 1980-ban is magyar nyelven jelentek meg a bolgár, lengyel, román, szovjet-orosz és török kutatók munkái.

Rákóczi és Péter cár kapcsolatáról *Bánkúti Imre* és *Köpeczi Béla* is rövid áttekintést ad.¹⁵ Lényegében mindketten egyetértenek abban, hogy a korábbi történetírásunkban oly nagyra értékelt varsói szerződés I. Péter számára csupán az európai udvarokkal, főként XIV. Lajossal való kapcsolatteremtés és Rákóczi lengyel trónjelöltsége okán volt fontos. A fejedelem lengyel királysága viszont sem a franciák, sem a magyarországi felkelők szempontjából nem lett volna előnyös, XIV. Lajos pedig az oroszokkal szemben is ragaszkodott a hagyományos svéd kapcsolatok fenntartásához. Bánkúti Imre rámutatott az orosz–Habsburg relációt alapvetően meghatározó érdekezésszerűségekre is, amely elsősorban a törökkel való szembenállásban nyilvánult meg. Köpeczi Béla Rákóczi francia- és törökországi bujdosásának orosz vonatkozásait is tárgyalja, s megállapítása szerint az 1717-ben megkötött orosz–francia szerződésben szót sem ejtettek a Rákóczi számára legfontosabb „osztrák kérdéstről”. Mindent egybevetve Rákóczi illúziókat táplált az orosz segítséggel kapcsolatban, ám a szatmári békét elutasító bujdosók a cár pártfogásával leltek menedéket Lengyelországban, 1717 tavaszán pedig Nagy Péter is jóindulatúan óvta a fejedelmet a törökkel való szövetkezéstől – tudjuk, mindhiába...

Siptár Dániel a kor nemzetközi békekötéseinek sajátosságait, a felkelést kiváltó okok közül a magyarországi rendek mellőzésével megkötött vasvári és karlócai béke kapcsán felmerült sérelmeket és Rákócziinak a spanyol örökösödési háborút lezáró békerendszerhez fűzött reményeit taglalja.¹⁶ Megállapítja, hogy a spanyol örökösödési háború nem csupán kedvező taktikai lehetőséget jelentett a Rákóczi-szabadságharc kirobbantásához, de stratégiai célkitűzésként annak reményét is felcsillantotta, hogy a kivándó eredményeket, Magyarország függetlenségét vagy legalább a magyar rendi kiváltságokat és Erdély

¹⁴ *Tadeusz Kopryś*: Wokół dyplomacji powstania Ferencza Rákócziiego. II. k. 117–128. o.; *Waldemar Borzestowski*: Franciszka II Rakoczego pobyt w Gdańsku. II. k. 315–326. o.

¹⁵ *Bánkúti Imre*: Rákóczi és I. Péter cár: remények és/vagy illúziók. II. k. 165–171. o.; *Köpeczi Béla*: Rákóczi orosz kapcsolatai 1711 után. II. k. 181–188. o.

¹⁶ *Siptár Dániel*: „Sine nobis de nobis”. A békekötés mint a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásának oka és célja. II. k. 217–242. o.

államiságát, a nemzetközi békeszerződés jogi garanciáival lehet majd biztosítani. A nemzetközi garancia és a békeszerződéseken való magyar képviselet igénye Rákóczi alapvető céljai közé tartozott, amelyekhez mindig, minden körülmények között ragaszkodott, miközben Bécs számára épp ezek a követelések voltak elfogadhatatlanok. A békés meg egyezés feltételeinek másik sarokköve, amelyhez Rákóczi ragaszkodott, s amelyet Bécs elutasított, az Erdélyi Fejedelemség önállóságának kérdése volt. A szerző szerint Rákóczi „nemzetközi jogi legitimitációja” miatt ragaszkodott a végsőkéig fejedelmi címéhez, tehát szélesebb aspektusból ugyan, de Szekfű Gyula egykori véleményét osztja. Szekfű persze Rákóczi személyiségéből, családi tradíciókból magyarázza a fejedelem „szuverenitási komplexusát”¹⁷, s az őt ért bírálatok többek között ezt utasították vissza. Siptár Dániel tanulmányának összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi békekötésekhez fűződő sérelmek és remények a felkelés kirobbanásának egyik okától legfőbb céljáig bezárólag „vörös fonalként” húzódtak végig a Rákóczi-szabadságharc nyolc esztendeje alatt.

A szerző kisebb tévedéseinek helyreigazítása mellett¹⁸ egyetlen kiegészítő gondolatunk lenne, nem is csupán ehhez a tanulmányhoz, hanem általában Rákóczi külpolitikai elképzeléseihez. A lényegi kérdés véleményünk szerint nem az elvi lehetőségek, a ma is aktuális nemzetközi jogelvek és eszmék körül forog. Rákóczi elképzelései nem csupán a pillanatnyi erőviszonyok miatt vallottak kudarcot, de a magyar rendek és Erdély önállóságának hosszú távon sem voltak meg a feltételei. Rákóczi katonai ereje és belpolitikai bázisa a trencsényi csatavesztés után összeomlott, Erdély mint ütközőállam (valójában török vazallusállam) létjogosultsága pedig az Oszmán Birodalom hanyatlásával végleg megszűnt. Ez utóbbi, hanyatlóban lévő nagyhatalom észak-balkáni jelenléte viszont még közel egy évszázadig reális veszélyt jelentett volna egy pusztán saját erőforrásokkal rendelkező magyar rendi állam, különösen pedig Erdély számára. Ebben az összefüggésben Rákóczi tervei részben megfelelelt ugyan az európai hatalmi viszonyok alakulásának, mindvégig hiányzott azonban a végrehajtásukhoz szükséges katonai erő és az érintett nagyhatalmak politikai szándéka.

A külpolitikai témához szorosan kapcsolódó tanulmányok foglalkoznak az egykorú nyugati sajtóval is.¹⁹ *Kreutzer Andrea* a fejedelem bécsújhelyi fogságával és szökésével kapcsolatos szakirodalom rövid, de alapos historiográfiai összefoglalása után a Nürnbergben megjelent „Friedens- und Kriegs-Courier” korabeli tudósításait mutatja be. A lap vonatkozó cikkeiről jól áttekinthető táblázatot közöl, majd eredeti nyelven, betűhíven adja közre a 12 érintett tudósítás szövegét. *G. Etényi Nóra* tanulmányának elején felvázolja a XVII. század végi európai sajtóban kialakult képet Magyarországról és Erdélyről, amely elsősorban a török fenyegetés miatt volt fontos a birodalmi közvélemény számára. Ezzel összefüggésben utal arra a Köpeczi Béla által feldolgozott problémakörre is, mely szerint a Habsburg-propaganda nyomán ha nem is minden alapot nélkülöző, de tendenciózusan negatív ábrázolás jelent meg a törökkel szövetkező Thökölyről s rajta keresztül a magyarokról is az egykorú tudósításokban, melyekben Magyarország a „ke-

¹⁷ Szekfű maga egyébként nem használja ezt az erős kifejezést, főként nem hibásan, mint Köpeczi Béla nyomán Siptár Dániel is: „komplexum”-ként. Uo. 236. o.

¹⁸ Így pl. Rákóczi nyomán ő is Bige „László”-nak nevezi a Brezánban megjelent követek egyikét, valójában Bige Györgyöt (218. o.), s megtartotta forrásának eltorzított helynevet, amikor Bruyninx holland követ és Bercsényi „sintai” tárgyalásairól ír (220. o. 15. jegyzet), a valódi helyszín *Sempte* volt.

¹⁹ *Kreutzer Andrea*: Rákóczi fogsága és szökése a nürnbergi „Friedens- und Kriegs-Courier” híreiben. I. k. 85–108. o.; *G. Etényi Nóra*: A Rákóczi-szabadságharc hírei a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt. I. k. 109–134. o.

reszténység ellenségeként” tűnt fel. A török kiűzése után természetesen csökkent az érdeklődés Magyarország és Erdély iránt, de a spanyol örökösödési háború kitörésekor Rákóczi XIV. Lajos szövetségeseként, Magyarország és Erdély pedig az európai háborúk mellékhadszíntereként ismét az érdeklődés egyik célpontjává vált. A magyarországi „elégedetlenek” különösen a rendi jogok és a protestáns vallásgyakorlás terén számíthattak a Német-római Birodalom számos tartományának szimpátiájára. A G. Etényi Nóra által részletesen ismertetett példák szerint nem csupán a célzatos propagandát, de gyakran a korrekt tájékoztatást is szolgáló hírlapi tudósítások vagy népszerű, metszetekkel illusztrált rölapok jelentek meg a nagyszombati, koroncói, pudmerici és zsigóói csatáról és több más fontos eseményről. E tudósítások olykor a mai kutatók számára is forrásértékkel bírnak, így például az egyik idézett nyomtatványból részletes képet nyerhetünk Pekry Lőrinc 1704 tavaszán végrehajtott morvaországi betöréséről. A fentiek alapján leszögezhetjük, hogy Kreutzer Andrea közleménye és G. Etényi Nóra tanulmánya igen jelentős előrelépést eredményezett a német nyelvterületen megjelent egykorú sajtó magyar vonatkozásainak feltárása és feldolgozása terén.

A kuruc szabadságharc előzményeivel, társadalmi okaival is több szerző foglalkozik. Nagy László gondolatébresztő tanulmányában a négy évtizedes kuruc kor egységes jellegére vagy legalábbis a Rákóczi-szabadságharc XVII. századi előzményeinek tárgyilagos megítélésére irányítja a figyelmet.²⁰ Vitába száll a Thököly-felkelést és Thököly Imre személyét súlyosan elítélő újabb történetírói szemlélettel, és rámutat a Rákóczi és mostohaapja által vezetett mozgalmak lényegesen eltérő értékelésére, illetve az ebből fakadó ellentmondásokra. Ugyanakkor kitér a Habsburg-dinasztia és a császár-, pontosabban királyhű rendek történelmi szerepének értékelésére is. Történetírásunk persze már túljutott a sematikus kuruc-labanc szemléleten, s talán Nagy László jogos felvetései is nyomatékosabbak lennének, ha nem szinte kizárólag saját, egyébként imponálóan gazdag és valóban a téma majd’ minden részletére kitérő műveire, hanem mondjuk Heckenast Gusztáv, Bánkúti Imre, Zachar József és Czigány István hasonló megállapításaira is hivatkozott volna. Ami a téma (pontosabban a vita) aktualitását illeti, csakugyan át kellene gondolnunk történetírásunk számos ellentmondását, s bizonyára hasznos volna az e téren folytatott *érdemi*, konkrét szerzők konkrét megállapításaira reflektáló, illetve forrást forrással, adatot adattal ütköztető, *kulturált szakmai párbeszéd*. Általánosságban elfogadhatónak véljük Nagy László érveit, melyek szerint a Thököly és Rákóczi személyét, valamint az általuk vezetett küzdelmeket, a török-kérdést és a kor egyéb problémáit árnyaltabban kell értékelnünk.

Czigány István a Rákóczi-szabadságharcot előkészítő mozgalmak társadalmi és gazdasági okait és célkitűzéseit, illetve az azok megvalósítására vonatkozó elképzeléseket elemzi tanulmányában.²¹ A török kiűzése utáni új berendezkedés részben szükségszerű, de olykor átgondolatlan kormányzati intézkedései, különösen a rendi erők háttérbe szorítása és a súlyos adóemelés, a társadalom széles rétegeit állította szembe az uralkodóval, illetve a birodalmi érdekeket képviselő központi kormányzattal. A török kiűzését követően a végvári vitézek egy részét és a katonaparaszti réteget érintő demilitarizáció, a hadsereg létszámcsökkentése és modernizációja miatt a „vitézli rend” kiváltságai is veszélybe kerültek. Főként ennek a társadalmi csoportnak az ellenállása vezetett a fegyveres konf-

²⁰ Nagy László: A kurucság és annak megítélése itthon és külföldön. I. k. 59–70. o.

²¹ Czigány István: Rebellió Magyarországon 1702/1703. (Stratégiai elközelítések és a taktikai valóság). I. k. 25–57. o.

liktus kirobbantásához, amely a hegyaljai felkelés során még kudarcot vallott. Hat évvel később azonban, amikor Rákóczi és Bercsényi személyében kezdettől adott volt a főúri vezetés, a spanyol örökösödési háború pedig külpolitikai bázist jelentett számukra, minden addiginál nagyobb erővel és eséllyel vette kezdetét egy új rendi szabadságharc.

Varga J. János a török kiűzését követő új berendezkedési terveket, a központi és rendi törekvések nyomán kibontakozó reformokat ismerteti tanulmányában.²² Röviden, jól áttekinthető formában mutatja be a hazai történeti kutatások újabb eredményeit, melyek az utóbbi évtizedekben mind realisabb, nemzeti elfogultságtól mentes szemléletet tükröznek. Ennek megfelelően követhetjük nyomon a Kollonich Lipót vezette bizottság mérsékelt abszolutista irányzatot tükröző, valamint Esterházy Pál nádor és az ún. „Magyar Einrichtungswerk” rendi-nemesi szemléletű reformjavaslatait. Kollonich mérsékelt tervezete gyakorlatias és előremutató megoldásokat kínált az ország modernizációjához, a népességyarapodáshoz és a polgári fejlődéshez, a rendek azonban az óvatos reformokhoz szűklátókörű és az áldozatvállalás terén szűkkeblű javaslatokat fogalmaztak meg. Az erőviszonyok alakulása folytán egyik tervezet sem kerülhetett gyakorlati megvalósításra, s a magyar nemesség egy része a Rákóczi-szabadságharcban, fegyverrel kísérelte meg a bajok orvoslását. A szerző Rákóczi államának problémáit ismertetve rámutatott arra, hogy a fejedelem központosító intézkedései éppúgy kiváltották a rendek ellenállását, mint a bécsi abszolutizmus, a rendi konföderáció által felmutatott relatív eredmények kapcsán pedig gyakran kimutatható az osztrák kameralisták hatása. (A kuruc állam egyedül a vallásügyek rendezésében talált előremutató megoldást.) Az ország talpra állítása végül a sikertelen próbálkozások után, paradox módon tehát az ellenérdekeltek kudarcainak eredményeként valósulhatott meg. A szatmári békét követően az uralkodó és a rendek kompromisszumával épült ki az új kormányzati struktúra, s annak megvalósításában a Rendszeres Bizottság tagjaként Rákóczi egykori hívei, mindenekelőtt Károlyi Sándor és Ráday Pál is múlhatatlan érdemeket szereztek. Egyetlen apró észrevételünk a szerzővel szemben, hogy szegény Okolicsányi Pált helytelenül említi ebben a körben, hiszen ő a szabadságharc kezdetétől császári békebiztosként tevékenykedett, majd – hogy egy hozzászólásunk közelebb eső történelmi korszak eufémikus kifejezésével éljünk – az ónodi „sajnálatos események” folytán elveszítette fiát, maga pedig börtönbe került, így aligha venné jó néven, ha személyét kapcsolatba hoznánk Rákóczi államapparátusával.

A két kötet tanulmányainak egyik érdekes csoportját alkotják a kor tárgyi emlékeivel foglalkozó muzeológiai dolgozatok. Részben ide, részben pedig a Rákóczi-kori külkapcsolatok tárgykörébe illeszthető *Lakatos Sarolta* munkája,²³ amely jóval többet nyújt a címben megjelölt témánál. Nem csupán a Rákóczi által elnyert kitüntetés körülményeit ismerteti többnyire Köpeczi Béla kutatásai alapján, de átfogó képet nyújt az Aranygyapjas Rend mindkét ágának történetéről is. Miután a rend spanyol ágának mindmáig Rákóczi az egyetlen magyar tagja,²⁴ érdekes összehasonlításra nyílik alkalom a mellékletként közölt osztrák ágbeli magyar kitüntetettek jegyzékével, amely mindjárt a politikai ellenfél-

²² *Varga J. János*: Kollonich Lipóttól Károlyi Sándorig. Központi és rendi kísérletek Magyarország talpra állítására 1688–1723. I. k. 317–335. o.

²³ *Lakatos Sarolta*: Az aranygyapjas rend és II. Rákóczi Ferenc. I. k. 375–396. o.

²⁴ Felhívjuk a figyelmet, hogy Thaly Kálmán két, egymástól független s így egymást erősítő adatot is közöl Rákóczi idősebb fiának, Józsefnek rendi tagságáról. L. *Thaly Kálmán*: A Rákóczi-ház utolsó tagjairól és kihalásáról. = *Turul*, 2. évf. (1884) 89–96. és *Uő*: A Rákóczi-ház kihalásának időpontja és egy újabb nemeslél II. Rákóczi Ferenc fejedelemtől. = *Turul*, 23. évf. (1905) 52. Ha ezt az állítást sikerülne minden kétséget kizáróan igazolni, úgy Rákóczi Ferenc és fia személyében a rend spanyol ágának két magyar tagja volt!

ként számon tartott Pálffy-fivérek nevével kezdődik. Korábban, a rend kettéválása előtt pedig talán Mátyás király, majd Báthory Zsigmond fejedelem, Esterházy Miklós, Pálffy Pál, Wesselényi Ferenc, Zrínyi Miklós és Esterházy Pál kapta meg a magas kitüntetést. A rendi jelvény Rákóczi által viselt példányának sorsáról sajnos nem tudhatunk meg semmit; emlékezetünk szerint egy XIX. század végén vagy a múlt század elején írott munkában évekké elzöldült erre vonatkozó adatot olvastunk, de most, sajnos, nem sikerült fellelnünk a szóban forgó cikket...

A magunk részéről különösen értékesnek tartjuk *Orgona Angelika* szfragisztkai tanulmányát, amely a történelem segédtudományaiban rejlő lehetőségek kiaknázásának szép példája.²⁵ A szerző a kuruc pecsétek és pecsétnyomók bemutatását tűzte ki célul, elsősorban persze Rákóczi Ferenc pecséteire helyezve a hangsúlyt. Maga a tanulmány egy örvendetes felfedezés, a fejedelem egyik nagyméretű acél pecsétnyomójának előkerülése nyomán készült, mivel éppen a történelmi évforduló előtt gyarapodott újabb Rákóczi-műkincsel a Nemzeti Múzeum gyűjteménye. *Orgona Angelika* a korábbi szakirodalom mellett levéltári források és a teljes számba vehető tárgyi emlékek alapján mutatja be Rákóczi családját, majd maga a fejedelem, a kuruc hivatalok s végül a tisztek (kiemelten gróf Forgách Simon tábornagy) pecséteit és pecsétnyomóit, valamint az ismert pecsétmetszők, Debreceni Ötvös András, Osovay Dániel és Warou Dániel tevékenységét. A tanulmány végén jól áttekinthető táblázat foglalja össze a 32 ismertetett pecsétlenyomatot és pecsétnyomót. Sajnos a képi illusztrációk annak ellenére hiányoznak, hogy a bevezető végén azokra is utalás történik. Néhány apró hibát is felfedeztünk, így Rákóczi egyik levelének címzésében valószínűleg nem „Kövessy”, hanem a szövegben másutt is említett Kőrösy Györgyről van szó, a pecsétköriratok rövidítéseinek feloldásakor pedig a latin *status* szó helyes pluralis genitivusa: *statuum*, nem pedig „statuorum”. A fejedelem titulusában kettős funkcióval szereplő *dux* mellett a munkácsi és makovicai hercegi cím is inkább melléknévi alakban (*Munkácsiensis*, *Makovicziensis*) helyes, nem pedig genitivusban („Munkácsiae, Makoviciae/Makoviciae”).²⁶

Hasonlóan érdekes *Kovács S. Tibor* összefoglalója a szabadságharc fegyvereiről. A szerző persze a téma nagysága miatt nem törekedhetett teljességre, s Czuberka Alfréd közel száz évvel ezelőtt megjelent, ma is haszonnal forgatható monográfiája után ez nem is feltétlenül indokolt, ezért három jellemző fegyver, a szablya, a buzogány és a fokos bemutatására szorítkozott.²⁷ Ily módon a kuruc kor jellegzetes kézfegyverei kerültek a középpontba, melyek azonban csak részben tükrözik Rákóczi hadseregének fegyverkészletét, s inkább annak fogyatékoságait szemléltetik. A terjedelmi korlátok miatt azonban egyet kell értenünk a szerző választásával, hiszen ezek a hadihasználatból részint már kivészőben lévő fegyverek (buzogány és csákányfokos) hadtörténelmi szereplésük utolsó felvonásához érkeztek ugyan, de még eredeti funkciójuk és méltóságjelvényként való alkalmazásuk is megragadható. A korábbi szakirodalom alapján áttekintett témát²⁸ a szerző kitűnően válogatott műtárgyakkal szemlélteti. Balogh Ádám brigadéros elveszett szablyája, Vay Ádám udvari főmarsall díszbuzogánya és Bezerédj Imre brigadéros soká-

²⁵ *Orgona Angelika*: Kuruc pecsétek és pecsétnyomók. I. k. 203–240. o.

²⁶ I. k. 209. o. 28. jegyzet; 221., 223. o., valamint a közölt táblázat 12–14. és 18–21. sz. tételci.

²⁷ *Kovács S. Tibor*: A Rákóczi-szabadságharc fegyverei. (Szablya, buzogány, fokos.) I. k. 311–315. o.

²⁸ Éppen csak *Heckenast Gusztáv* klasszikus feldolgozásának mellőzését róhatjuk fel: Fegyver- és löszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Budapest, 1959. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat, 13.)

ig elfeledve lappangó, a szerző által csak a Nemzeti Múzeum elmúlt évi kiállítása alkalomával azonosított csákánya került bemutatásra – sajnos ismét csak illusztrációk nélkül. Apró kifogásaink persze itt is vannak: a kölesdi ütközet helyes dátuma nem 1709, hanem 1708, s Vay Ádám születési éve sem a korábbi szakirodalomban fellelhető 1656, hanem, verses önéletrírásának tanúsága szerint, 1657.

Basics Beatrix Rákóczi képmásait veszi számba a grafikától az olajportrékon át a XIX–XX. századi historizáló festményekig bezárólag.²⁹ A jól áttekinthető összefoglalás mellett – miként más tanulmányoknál már jeleztük –, ezúttal is feltűnő az illusztrációk teljes hiánya. A témával korábban többek között Kampis Antal, Cennerné Wilhelm Gizella, Rózsa György és Galavics Géza, legújabban pedig Mányoki Ádám kapcsán Buzási Enikő is foglalkozott,³⁰ ennek ellenére még mindig várat magára a teljes Rákóczi-ikonográfiát színes képmellékletekkel bemutató önálló kiadvány.³¹ Az elhúzódozó Rákóczi-évforduló kapcsán bizonyára lehetne kellő támogatást találni a művészettörténeti szempontból sem mellékes téma publikációjához, hiszen e rövid tanulmány is bizonyítja, hogy nem az alapvetések hiánya jelenti a legfőbb akadályt, s reményeink szerint a szerző sem zárkózna el a feladattól.³²

Külön csoportot alkotnak a helytörténeti és biográfiai tárgyú tanulmányok. Időrendben *Szoleczky Emese* közleményét említhetjük az első helyen, aki egy 1658-ból származó, Lorántffy Zsuzsannához írott folyamodványt ad közre.³³ A lólopás miatt tömlőcbe vett s kiszabadulásukért instáló „öt szeghiny rabok” kérvényét a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében őrzik. „Murphy törvénye”, hogy még e rövid, frappáns közleménybe is becsúszott egy zavaró hiba, s ez természetesen a recenzens figyelmét sem kerülte el. A kérvényen keresztnev nélkül szereplő porkolábot ugyanis a szerző Détshy Mihály nyomán sikerrel azonosítja a bevezetőben Székely *András* személyével, ám a szövegközlésnél szögletes zárójelben pótolta név még kérdőjellel, „György”, illetve „Dénes” változatban szerepel!

A biográfiai tanulmányok közül *Gyulai Éva* munkáját emelnénk ki, aki szinte már egy kismonográfia terjedelmi keretei között mutatja be Rákóczi egyik udvari titkára, Aszalay Ferenc életútját.³⁴ A szakirodalmi hivatkozások mellett gazdag levéltári forrásanyagra épülő tanulmány nyolc fejezetben követi nyomon a tipikus, borsodi nemesi família jeles tagjának származását, életútját, Rákóczi oldalán, majd a szatmári békét követően a vármegyei közéletben kifejtett tevékenységét. A részletes életrajzi adatok mellett a család bir-

²⁹ *Basics Beatrix*: II. Rákóczi Ferenc képmásai. II. k. 189–203. o.

³⁰ Itt utalunk a jegyzetelés következtelenségeire, mert Galavics tanulmánya pl. az első előfordulási helyen (193. o. 21. jegyzet) idézett műként (i. m.) szerepel, s teljes bibliográfiai leírását csak az irodalomjegyzékből (203. o.) tudhatjuk meg, ezzel szemben Buzási Enikő munkája nem szerepel az irodalomjegyzékben, ehelyett háromszor is teljes könyvészeti leírást kapunk róla a jegyzetekben (197–198. o. 37–38. és 41. jegyzet).

³¹ Példaként a Zrínyi-ikonográfiát említhetjük, s e munka „folytatását” tartanánk indokoltnak, már csak a Zrínyi–Rákóczi rokonság okán is. L.: A Zrínyi család ikonográfiája. (A bevezető tanulmányt írta és a katalógust összeállította *Cennerné Wilhelm Gizella*.) Budapest, 1997.

³² Az imént idézett kötet munkatársaként pl. *Basics Beatrix* maga is közreműködött Zrínyi Ilona ikonográfiájának összeállításában, s Lorántffy Zsuzsanna portréival is foglalkozott, ami véleményünk szerint még inkább indokolná részéről a Rákócziak ikonográfiájának összeállítását és önálló kötetben való közreadását. L. *Basics Beatrix*: Lorántffy Zsuzsanna portréi. = Erdély és Patak fejedelemszonya. Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. k. (Szerk.: *Tamás Edit*.) Sárospatak, 2000. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 40.) 217–221. o.

³³ *Szoleczky Emese*: Katonakérvények a pataki vár börtönéből. II. k. 213–215. o.

³⁴ *Gyulai Éva*: Egy borsodi nemes Rákóczi oldalán – Aszalay Ferenc (1674–1729) udvari szekretárius életútja. II. k. 7–78. o.

tokviszonyairól is képet nyerhetünk. Különösen érdekesek mentalitás- és kultúrtörténeti szempontból azok az adatok, amelyek szerint a buzgó református Aszalay nem csupán a nemesi reprezentációra, de gyermekeinek iskoláztatására is nagy gondot fordított. Miként azt a szerző egy korábbi publikációjából már megtudhattuk, Bél Mátyás nagy művét a diósgyőri várról készített rajzával és a vár történetének latin nyelvű leírásával segítette. A korabeli higiéniai viszonyokról itt egyedül azt az adatot emeljük ki, amikor a borsodi közneves 1721-ben fogtisztítót küld feleségének Bécsből, s használatát is elmagyarázza.

Csatáry György egy kiterjedt ugocsai nagybirtokos család, a Perényi bárók Rákóczi-szabadságharc alatti szerepvállalását ismerteti.³⁵ Nagy reményeket ébreszt a tanulmány alcíme és bevezetője, melyek szerint egy készülő ugocsai életrajzi adattárból kaphatunk némi ízelítőt. Ezt annál is inkább örömmel olvassuk, mert magunk a szerző által példaként említett Heckenast Gusztáv-féle adattár sajtó alá rendezésén dolgozunk, s ebből a szempontból igen hasznos lenne a kölcsönös segítségnyújtás... Feltétlenül jó választás volt a Perényiek Rákóczi-kori szerepének bemutatása, hiszen a kicsiny Ugocsa vármegyéből éppen ők igen jelentős szerepet tölthettek be Rákóczi udvarában és hadseregében. Emléküket még az irodalomtörténet is fenntartotta Mikes Kelemen egyik misszilis levele kapcsán, s a múlt század elején olyan kiváló történész foglalkozott behatóan személyükkel, mint Komáromy András. Főként az ő kutatásai alapján³⁶ nyerhetünk most bepillantást Perényi Farkas, Miklós, az egyik Imre és László életébe. A jegyzetapparátus szinte kizárólag a korábbi szakirodalomra és a régóta ismert forráskiadványokra utal, ezért itt csupán a nagyszülősi anyakönyvből idézett adatokat emeljük ki.³⁷ A hibásan továbbgörgött adatok közül viszont szeretnénk e helyütt néhányat korrigálni. Perényi Miklós brigadérosi kinevezésével kapcsolatban a szerző Thaly Kálmánt idézi, miszerint 1704. december 31-én léptették elő az új rendfokozatba.³⁸ Valójában Thaly ennél óvatosabban úgy fogalmaz, hogy tudomása szerint akkor említik először (s éppen öt elsőként) „brigadéros címmel”. Magunk a kuruc katonai felsővezetés létrejötté kapcsán vizsgáltuk a brigadérosi kinevezéseket, s egy néhány évvel ezelőtt megjelent tanulmányunkban publikáltuk a Perényire vonatkozó adatot. Ez annyiban érdekes, hogy Rákóczi 1708-ban adta ki Perényi dekrétumát, s a fennmaradt fogalmazvány szövege szerint a bárót már 1704. június 29-én brigadérossá léptették elő, de írásos kinevezését csak utólag (NB. négy évvel később!) állíttatta ki.³⁹ Valószínűleg Komáromy András nyomán még a Magyar Életrajzi Lexikon is úgy tudja, s Csatáry György is állítja, hogy Perényi Miklós követte Rákóczit az emigrációba, s onnan tért vissza a szatmári béke után. A családból valóban többen is megjárták Lengyelhont, Miklós azonban még a békekötés előtt, 1711. április 26-án fölesküdtött a császárra, május 1-jén pedig aláírta a szatmári békeokmányt.⁴⁰ A Rákóczi-

³⁵ Csatáry György: Az ugocsai Perényiek a Rákóczi-szabadságharcban (előmunkálatok egy ugocsai adattárhoz). II. k. 79–95. o.

³⁶ Nyilvánvalóan az ő egykori jelzetei köszönnek vissza a „MOL. Lymbus. Missilisek” hivatkozássokból is...

³⁷ Sajnos, közelebbi hivatkozás nélkül nem tudjuk meg, hogy a szerző az eredeti anyakönyvet használta-e, vagy szintén korábbi publikációra támaszkodott. Vö.: II. k. 92. o.

³⁸ II. k. 82. o.

³⁹ Mészáros Kálmán: Táborki és törzisztízi kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. évf. (2001) 318–319. o. Nem kizárt persze, hogy Perényit valójában csak 1704 vége felé léptették elő, s a rangidősség biztosítása végett számították korábbról kinevezését.

⁴⁰ A szatmári béke története és okirattára. (Közzétette, történeti bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Lukinich Imre*.) Budapest, 1925. (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. Magyarország újabkori történetének forrásai. Hivatalos iratok és levelek.) 328., 343. o.

korban szereplő id. és ifj. Perényi Imre életrajzi adatai előttünk sem kellően tisztázottak, így itt részletekbe nem bocsátkozhatunk, azonban feltétlenül javításra szorul, hogy bármelyikük is a „szabadságharc idején az eperjesi kerületi tábla elnöke” lett volna, hiszen itt a III. Károly korabeli ítélőtábláról van szó. Az ifj. Imre 1714. évi naplója pedig nem a „Tudomány Tár”, hanem a Történelmi Tár hasábjain jelent meg!⁴¹ Végül megjegyezzük, hogy az *Archivum Rákócianum* (és nem „Rakoczionum”) rövidítése *AR* vagy *Arch. Rák.* lehetett volna inkább, semmint „Arc. Rak./Rák.”, hiszen a *ch* betűkapcsolat szétválasztása meglehetősen furcsán hat, s nyilvánvaló nyelvtani hiba.

Bariska István egy korábbi, nagylélegzetű tanulmányának rövidített változatát adta közre.⁴² A szerző még 1995-ben írta meg Bezerédj Imre kuruc brigadéros „árulásának” történetét,⁴³ s most ennek tanulságait összegzi, mivel – mint írja – korábbi munkája visszhang nélkül maradt. Egy rövid kitérő erejéig mindjárt a vitéz kuruc brigadéros nevének érdemes megállnunk. A történelmi családnevek írásáról, sajnos, nem áll rendelkezésünkre kellően részletes útmutató. Már kisgyermekkorban megtanuljuk például a *Széchenyi* és *Esterházy* családnevek sajátos írását, sokan elvétik azonban az Országos Széchényi Könyvtár vagy az egri Eszterházy Károly Főiskola helyes írásmódját. A helyesírási szótárak esetleg kivételként felhívják a figyelmet, hogy Széchényi Ferenc és Eszterházy Károly neve ebben a formában írandó, de nem tisztázott a család többi tagjának helyes névalakja.⁴⁴ Bezerédj esetében az általam is használt, meglehetősen fura írásmód mellett elterjedt az *y*-nal (*Bariska István* is így használja) és az *i*-vel írott változat is. Paleográfiai szempontból „lehúzott” *i* betűvel van dolgunk, s ez – valószínűleg szándékos archaizálás keretében⁴⁵ – a reformkorban *j*-ként állandósult, pontosabban a család legjelentősebb tagjai, Bezerédj István és neje, Amália ebben a változatban írták nevüket. Benda Kálmán állásfoglalása szerint a történelmi családnevek a XIX. században rögzült változatban írandók, s ezen elv nyomán használjuk mi is a *Bezerédj* alakot. A másik lehetséges elv a konkrét személyek *saját* írásmódja lehetne, de ez – különösen a nyelvújítás kora előtt – még több problémát vetne fel, hiszen ugyanazon iraton belül is képes volt valaki különböző formában papírra vetni a nevét. Hogy a jelenség nem egyedi, azt két további példával érzékeltetjük: az alább ismertetendő tanulmányok szerzői közül Kovács Ágnes Károlyi Sándor feleségének nevét *i*-vel, Mandula Tibor pedig *y*-nal használja: *Barkóczi/Barkóczy* Krisztina; Magyar András ugyanakkor Thoroczkay István kuruc generális nevét *Torockai* és *Toroczkay* formában is említi.

Rátérve ezek után érdemi mondandónkra, *Bariska István* tanulmányáról annak ellenére elismeréssel kell szólnunk, hogy a szerző bevezetőjében szabadkozik a számára kissé idegen témaválasztás miatt. Teljes mértékben egyetérthetünk tanulmányának azon követ-

⁴¹ II. k. 95. o. 67. jegyzet.

⁴² *Bariska István*: A szemben álló hadvezetés konfliktusa és a Bezerédj-jelenség. I. k. 71–84.

⁴³ *Bariska István*: Egy különös árulás történetéhez. (Bezerédj Imre kuruc brigadéros hitszegéséről.) = *Hadtörténelmi Tanulmányok*. (Szerk.: *Molnár András*.) Zalaegerszeg, 1995. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) 79–142. o.

⁴⁴ Véleményünk szerint nem a múzeumalapító Széchényi Ferenc a kivétel, hanem a „legnagyobb magyar”, s a család többi tagjának neve két *é*-vel írandó, de itt még az élő leszármazottak névhasználata is befolyással lehet a kérdés eldöntésére. Az Esterházyak esetében csupán egyetlen feltűnő példát említünk: amikor a XX. század elején megjelent a család monográfiája, még mindkét alak egyidejűleg használatos volt: *Eszterházy János*: Az Esterházy család és oldalágainak leírása. Budapest, 1901. (Kézirat gyanánt kiadja: *Esterházy Miklós*.) A címlap szerint a grófi és hercegi ág eltérő névhasználatáról van szó, de továbbra is fennáll a kérdés, hogy visszamenőleg ezt hogyan érvényesítsük a történelmi családtagokra...

⁴⁵ A Dessewffyek neve is a reformkorban archaizálódott *Deseöfiről* s más hasonló, modernebb változatokról a középkori írásmódra.

keztetésével, hogy Bezerédj és sógora, Bottka Ádám alezredes kivégeztetésekor a kuruc hadvezetés (maga Rákóczi is) minden enyhítő körülményt figyelmen kívül hagyott, s a két fiatal tiszt feje minden addigi árulás megbosszulásaként, s elrettentő példaként hullott a porba. Sőt, ha tekintetbe vesszük, hogy a kivégzés a pataki országgyűlés záróaktusa volt, nem túlzás a politikai nyomásgyakorlás eszközét látnunk a véres jelenet háttérében. (Szécsényben is történt kivégzés, az ónodi vérengzés pedig példátlan a hazai országgyűlések történetében!⁴⁶) A szerző egyéb következtetései kapcsán a magunk részéről óvatosabb álláspontra helyezkednénk. Bariska István a császári hadvezetés széleskörű propaganda-hadjáratáról, a kuruc hadvezetés erkölcsi válságát célzó szándékos provokációról beszél, amelynek Bezerédj mintegy áldozatául esett. Hovatovább Bezerédj teljes ártatlanságát s egyedül Pálffy Jánosék machinációit olvassa ki a vonatkozó forrásokból. A tanulmányt olvasva az az érzésünk támad, mintha Bezerédj lenne az első számú célpont a császáriak részéről, akit vagy megnyerni, vagy – saját táborán belül ellehetetlenítve – semlegesíteni kell. Ez mindenképp túlzás. A lejárató kampány mindkét oldalról, mindenki ellen folyt, s az „asszonyhadakozás” sem volt egyedi jelenség. Az erdélyi kuruc főurak családtagjait Bezerédj nevéhez hasonlóan hadifogolyként tartották vissza a császáriak, mégsem sikerült ezzel senkit „korrumpálni”. Forgách Simon és Pekry Lőrinc között legalább olyan mély ellentét, személyes gyűlölet mutatható ki, mint Bezerédj környezetében, Forgách mégis visszautasította a császáriak részéről terjesztett „pusmogó rágalmakat”, melyek szerint Pekry Szebenbe is titkos levelezést folytatott. Még a kuruc sajtó, a Mercurius Veridicus is megemlékezik az esetről,⁴⁷ s ez önmagában is jelzi, hogy általános propagandafofogsárról van szó. A kurucok is előszeretettel küldtek be Szebenbe barátságos üzeneteket a labanc főuraknak, akik emiatt igen kényelmetlenül érezték magukat, s igyekeztek még a gyanú árnyékát is elhárítani a fejük fölül. A lejárató kampány másik változata volt, amikor Pekry Lőrinc kitergette a mindvégig császárpárti Bánffy György gubernátor magánéleti szennyését, tudniillik hogy melyik szolgálólányával folytat viszonyt.⁴⁸ (Bezerédj és sógornője kapcsolatáról is hasonló pletykák keringtek.) Itt tehát a korban tipikus jelenséggel van dolgunk, amely önmagában még senki vesztét sem okozta volna. A valódi kérdés az, hogy Bezerédj felvette-e a kapcsolatot a császáriakkal, s elszánta-e magát az átállásra. Ennek ellenkezőjét nem sikerült bizonyítani, s igenis vannak Bezerédj ellen szóló adatok, a kuruc brigadéros – Thaly által kétségkívül tendenciózusan idézett – „beismerő szavai” is ezt támasztják alá. Itt és most ennél részletesebb okfejtésbe nem bocsátkozhatunk, hiszen a szerző „felhívása” nyomán már így is lényegesen nagyobb terjedelmet szenteltünk e konkrét tanulmánynak, mint az a jelen keretek között indokolható volna. Bezerédjt persze megíngása vagy tényleges átállási szándéka ellenére sem tekintjük „negatív hősnek”, főként nem haza- és nemzetárulónak, hiszen a kuruc–labanc polgárháborúban mindkét oldalon a haza boldogulását kereső, „igaz ügyért” harcoló felek küzdöttek. Összegzőképpen Bariska István tanulmányát igen értékes, számos új szempontot felvető és sok problémára rávilágító munkának tartjuk, de esetenként túlzó megállapításait nem mindig fogadhatjuk

⁴⁶ A kuruc országgyűléseken történt kivégzések jelentőségére Heckenast Gusztáv, majd egyik tanítványa, *Rózsa Szilvia* mutatott rá: Az 1708. évi sárospataki országgyűlés története. = Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. (Szerk.: *Tamás Edit.*) Sárospatak, 2000. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 36.) 257. o.

⁴⁷ Mercurius Veridicus 1705–1710. (Az első hazai hírlap hasonló kiadása *Kenéz Győző* fordításával, *Benda Kálmán* bevezetőjével.) [Budapest,] 1979. (Bibliotheca Historica) 87–88. o.

⁴⁸ *Wesselényi István*: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. II. k. Közéleti: *Demény Lajos, Magyarai András*. Bukarest, 1985. 349–350. o.

el fenntartás nélkül, olykor pedig szorosan össze nem függő kérdéseket hoz közvetlen ok-okozati kapcsolatba egymással, s ezzel véleményünk szerint a szöveg tartalmi kohéziója is sérül és logikai vonala is meg-megbicsaklik. Az apróbb hibák közül itt csupán azt rójuk fel, hogy Rákóczi dunántúli táborhelyei között a szerző megfélekedezett Esztergomról, a császári hadvezérek felsorolásakor pedig kétszer is említi Maximilian Starhemberg nevét, nyilván Guido tábornagyé helyett.⁴⁹

Kovács Ágnes Károlyi Sándorné Barkóczy Krisztina leveleit választotta témául.⁵⁰ A szerző épp egy évtizeddel ezelőtt adta közre a Debreceni (akkor még Kossuth Lajos nevét viselő) Egyetemen szervezett munkacsoport vezetőjeként Károlyi Sándor nejéhez intézett leveleit, s most az asszony levelezését ismerteti. Férj és feleség levelezése nem csupán a *misszilis* műfaj sajátosságaiból adódóan egészíti ki egymást szerencsésen, de a kuruc tábornagy hadszíntérről hazairott tudósításai és okos, művelt feleségének a „hátor-szágból” küldött válaszlevelei nyomán az olvasó színes, eleven képet kaphat a kor szinte minden részletéről, a hétköznapi problémáktól az országos politikai és katonai kérdésekig bezárólag. Károlyi távollétében Barkóczy Krisztinára hárultak a gyermeknevelés és a gazdaság gondjai, s bár gyakran betegeskedett, a lehetőségekhez képest kitűnően megállta a helyét, s leveleiből kitűnik, hogy az országos problémákról is megalapozottan nyilvánított véleményt. Bár a szerző bevezetesként utalt rá, hogy témaválasztását nem az újabb divatos nőtörténetírás és életmódkutatás indokolta, hanem a levelek történeti értéke, megállapíthatjuk, hogy az előbbiekhöz is fontos adalékokkal gazdagodtunk. Még a Károlyi család genealógiáját is sikerült újabb adattal kiegészítenie, amennyiben egy eddig ismeretlen gyermekről, a korán elhalt Juliankáról is szó van édesanyja leveleiben.⁵¹ Reméljük, hamarosan önálló kötetben vehetjük kézbe Barkóczy Krisztina levelezését!

Szintén a Károlyi családhoz kapcsolódik *Mandula Tibor* tanulmánya, amely Károlyi Sándor 1712-es Nagykároly környéki sváb telepítéséről szól.⁵² A Rákóczi-szabadságharc nyolc esztendeje alatt megfogyatkozott, majd a pestisjárványban elpusztult lakosságot a belső migráció nem pótolhatta, ezért szervezett telepítésekre volt szükség. Károlyi saját központi uradalmába történő magánföldesúri telepítései mellett egész Szatmár vármegye benépesítésén fáradozott, s mindez – hangsúlyozza a szerző – az országos telepítési akciók sorába illeszkedett. Az 1712. évi telepítési felhívásra olyan nagyszámú sváb telepes érkezett, hogy ellátásuk, elhelyezésük nehézségekbe ütközött, s a kezdeti súlyos gondok miatt sokan megszöktek, visszatelepültek. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Károlyiék számára ez az első akció volt a „tanulópénz”, s később már kisebb létszámú csoport-

⁴⁹ I. k. 72–73. és 76. o.

⁵⁰ *Kovács Ágnes*: Károlyiné Barkóczy Krisztina férjéhez írt levelei a szabadságharc idején. II. k. 129–145. o.

⁵¹ Megjegyezzük, hogy Juliról már a kiadott levelezésben is olvashatunk: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. k. II. Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. (S. a. r. *Géresi Kálmán*.) Budapest, 1897. 47. o. A levelek sajtó alá rendezésekor feltétlenül érdemes volna az Éble Gábor-féle másolatokat mindig összevetni az eredetiekkel, s azok esetleges korábbi kiadásaival. *Kovács Ágnes* pl. Barkóczy Krisztinának a bonchidai ütközetről írott tudósítását a harc lefolyásának eddig ismeretlen forrásaként idézi 1703. november 21-i keltezéssel: 137–138. o. A báróné november 24-i levele nyomtatásban is olvasható a Károlyi-oklevéltár idézett kötetében: 51–53. o. Ez alapján már R. Várkonyi Ágnes is hangsúlyozta Barkóczy Krisztina információinak forrásértékét, amely lényeges adatokat közöl a bonchidai harcról szóló egyéb tudósításokhoz képest. L. R. *Várkonyi Ágnes*: A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. (1703–1704 júl.) = *Századok*, 88. évf. (1954) 49. o. 102. jegyzet. Kérdés mármost, hogy ugyanarról a levélről van-e szó, s ha igen, a 21-i vagy a 24-i dátum a helyes. Ha két külön levélről van szó, akkor az utóbbi, első kézből (Thoroczky Istvántól) származó információk helyesbítik, illetve kiegészítik az elsöben foglalt állításokat.

⁵² *Mandula Tibor*: Gróf Károlyi Sándor 1712-es Nagykároly környéki nagy sváb telepítése. II. k. 205–212. o.

tokkal, szervezettebb keretek közt folyt a telepítés. 1712 azonban így is négy település, Nagykároly, Kaplony, Csomaköz és Csanáros újjáalakulását eredményezte. Mandula Tibor véleménye és az általa idézett adatok szerint a sváb telepeseket azért is szívesen látták, mert magasabb munkakultúrával rendelkeztek a hazai jobbágyokénál. Emellett nyilván engedelmesebbek is voltak uraik iránt, mint folyton lázadó magyar sorstársaik. Mindenesetre ezek a megállapítások jól rímelnek Kovács Ágnes tanulmányának egyik adatára, mely szerint Barkóczy Krisztina már a szabadságharc alatt szívesen vette a német hadifoglyokat gazdaságában, mert „ők voltak a legdolgosabbak”, míg „szófogadatlan” magyar jobbágyaival és kevésbé rátermett tisztartóival gyakran meggyűlt a baja.⁵³

Végül ebbe a sorba illeszthető még *Jozef Duchoň* és *Eva Hrušková* helytörténeti tárgyú tanulmánya Kassa erődítményeiről és kuruc kori ostromairól.⁵⁴ Rövid áttekintést kaphatunk a város és vár építéstörténetéről, Kassa 1704 őszi kapitulációjáról, az 1706. évi Rabutin-féle ostromról, az 1706–10 között végzett építési munkálatokról és az 1710–11. évi blokádról. Sajnos, ismét súlyos panaszra van okunk, jelesen a fordítási malőrök miatt. Szakszövegek fordítása anyanyelvi szinten sem valósítható meg könnyűszerrel, hiszen a pontos szakkifejezések használata még a választékos köznyelvet és irodalmi nyelvet ismerők számára is problémát jelent. Természetesen az erődítés-technika szakkifejezéseivel magunk is bajban lennénk, de azért a „bastión” vagy a még gépelési hibával is fűszerezett „bastoón” szavakat könnyűszerrel azonosíthatjuk a magyar bástya szóval, s gyanítjuk, hogy „a régi olasz fülkés ... bastoón” alatt ólasz fülesbástyát kell értenünk. Szakemberrel konzultálva még több hibát idézhetnénk. Domokos György kollégánk például nem csupán a szakkifejezések egytől-egyig hibás fordítását kifogásolta, de véleménye szerint az erődépítészet technikai részleteit az eredeti szöveg alapján sem lehetne rekonstruálni. Emellett szép számmal akadnak egyszerű nyelvtani, nyelvhelyességi (egyeztetési) hibák is, amelyeket legalább részben kiküszöbölhettek volna a szerkesztők, amennyiben gondosan elolvassák a szöveget, s legalább ezzel segítik a külföldi kollégák munkáját. Néhány kapásból javítható elírás: a „külvárosi Kálvin-iskola” helyett nyilván református (*kálvinista*) iskola értendő, a „katonai bíró” helyesen *hadbíró*, a „főprépost” pedig helyesen *nagyprépost*. Emellett a személynevek eltorzítására is számos példa akad: „gróf Károlyi András” neve *báró Károlyi Sándorra*, „Domahi” Lászlóé *Domahidyre*, „Pethő” András nagypréposté *Pethesre*, „Szüke” Mihályé *Szőkére*, Keczer „Andrásé” valószínűleg Keczer *Sándorra* javítandó, a „város intézőjének” nevezett „Nyári” *Náray* László brigadérossal, Sebastián le Maire francia kuruc hadmérnök pedig bizonyára Louis Lemaire-rel azonosítható. Anakronizmus a Rákóczi-kori „Nyugat-Szlovákia” említése, s két ízben is feketehimlőként utalnak az 1709–11. évi pestisjárványra. Végezetül felhívjuk a figyelmet, hogy időközben megjelent Bánkúti Imre forrásközleménye Kassa 1710–11. évi védelméről, amely a téma sok új részletét világítja meg. Tisztázható például, hogy az öreg Radics András 1710 őszén nem halt meg, miként Rákóczi Emlékiratai és a korábbi szakirodalom alapján a szerzők is állítják, csak súlyos betegségében ágynak esett, de még 1711. február 13-án is levélben fordult a fejedelemez.⁵⁵

Magyari András Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásának történetét és jelentőségét foglalja össze, sajnos kizárólag a korábbi szakirodalom, R. Kiss István, Csutak

⁵³ II. k. 141. o.

⁵⁴ *Jozef Duchoň – Eva Hrušková: A kassai erődítmény rendszer és a város ostromai II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt. I. k. 183–192. o.*

⁵⁵ *Bánkúti Imre: Források Kassa 1710–1711. évi védelméhez. = Hadtörténelmi Közlemények, 116. évf. (2003) 912–913. o.*

Vilmos, Trócsányi Zsolt, R. Várkonyi Ágnes és a szerző régebbi munkái alapján.⁵⁶ Apró hiba, hogy Száva Mihály bárót a kuruc katonai vezetők körében említi,⁵⁷ holott gazdasági tisztségeket viselt.

Két érdekes tanulmány foglalkozik egyház-, illetve vallástörténeti kérdéssel. *Sipos Gábor* az erdélyi református egyház Rákóczi-kori történetét mutatja be.⁵⁸ A szerző már az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulásáról írott remek kismonográfiájában is foglalkozott a témával, s világos áttekintést ad annak részleteiről. Erdély földjén a kuruc uralom – a dunántúli térséghez hasonlóan – ingatagnak bizonyult, s egy átmeneti időszakot (1705/06) is magában foglalva mindössze hatodfél esztendőre (1703–08) tehető. A református egyházkormányzat osztozott a térség sorsában: amíg ugyanis a helvét hitvallású világi vezetők, Bánffy gubernátor, Bethlen főkancellár s a többi főkurátor is mind Szebenben rekedtek, addig Veszprémi István püspök Gyulafehérvárott a helyükön maradó esperesekkel együtt kuruc fennhatóság alatt szolgálta tovább a hitélet folyamatosságának ügyét. Az enyedi kollégium közismert sorsán túl újonnan feltárt források nyomán rajzolódik ki a háborús időszakban kényszerű megosztottságra jutott felekezet mindennapjainak története. A meglehetősen hézagos forrásanyagban nem maradt nyoma 1704 és 1708 között általános zsinat megtartásának, de a szerző kellő forráskritikai érzékkel, a részletadatok összevetése nyomán feltételezi, hogy arra 1707-ben sor kerülhetett.⁵⁹ A harcászati helyzet következtében tapasztalható pusztulás (Enyed, Fogaras stb.) mellett pozitív adatok szólnak a kuruc főhatóságok, így az Erdélyi Consilium református egyházat érintő intézkedéseiről is. Noha a tanulmány kifejezetten az egyházkerület történetére koncentrál, s valószínűleg a felhasznált forrásbázis is elsősorban ezt tette lehetővé, hadtörténeti szempontból említésre méltónak tartottuk volna a Rákóczi által bevezetett tábori lelkészi szolgálat témába vágó jelentőségét és erdélyi vonatkozásait, hiszen erről Esze Tamás kutatásai alapján már számos adat áll rendelkezésünkre.

A másik említett rokon témájú tanulmányban *Lukács Olga* elemzi Rákóczi vallásosságát *Vallomások* című műve alapján.⁶⁰ A szerző mindenekelőtt a fejedelemre jelentős hatással lévő janzenista mozgalom történetét és tanításának lényegét, majd a grosboisi kamalduli szerzetesközösség Rákóczi-ra gyakorolt hatását ismerteti. Jól áttekinthető fejezetek szólnak a fejedelem katolicizmusáról, a bűn, valamint a kegyelem és predestináció fogalmának vallomásokbeli megjelenéséről. Maga a fejedelem a janseni tanításokat elítélő pápai bulla és a művét még életében ért támadások miatt ugyan tagadta janzenizmusát, Lukács Olga meggyőzően bizonyítja ennek ellenkezőjét. A jegyzetek tanulmányozása közben azonban minduntalan visszatérő kérdéssé vált számunkra, hogy a szerző miért hivatkozik rapszodikusán hol a *Vallomások* Domján Elek által 1903-ban kiadott fordítására, hol a *Kriterion*nál 1976-ban megjelent népszerű szemelvényes kiadásra, hol pedig az *Emlékiratok* (!) egy állítólagos 1979. évi kiadására.⁶¹ Elfogadható választ nem sikerült találnunk...

⁵⁶ *Magyari András*: Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása. II. k. 173–180. o.

⁵⁷ Uo. 177. o.

⁵⁸ *Sipos Gábor*: Az erdélyi református egyház a Rákóczi-szabadságharc korában. II. k. 243–251. o.

⁵⁹ Ehhez mi is szolgálhatunk egy apró adattal, miszerint Pekry Lőrinc eredménytelenül próbálta rávenni a generalis synodust Veszprémi püspök leváltására. L. Wesselényi István naplójának a 48. jegyzetben idézett kötetét: 362. o.

⁶⁰ *Lukács Olga*: II. Rákóczi Ferenc vallásossága a „Vallomások” tükrében. II. k. 253–273. o.

⁶¹ Ez utóbbi (nem az *Emlékiratok*kól, hanem a *Vallomások*kól vett) idézetekre utaló hivatkozások valójában a Domján-féle fordítás 1903. évi kötetének lapszámait adják meg. L. a 18. és 21–24. jegyzetet: 257–258. o. Ellenőriztük az első lábjegyzetben a szerző által is említett Hopp Lajos-féle és az Olcsó Könyvtár sorozatban ugyanakkor megjelent kiadást is, tehát biztosan tévedésről van szó. Ez nem csupán a hanyag hivatkozás

Ugyancsak két tanulmány született jogtörténeti témakörben. A Rákóczi-kor jogtörténetének legavatottabb ismerője, *Mezey Barna* a szabadságharc időszakának jogéleti kérdéseit tekinti át.⁶² Magyar és egyetemes történeti keretbe ágyazottan elemzi a korabeli jogfejlődés sajátosságait, majd a kuruc szabadságharc jogalkotását. Rákóczi államszervező tevékenységéről megállapítja, hogy az a jogfolytonosság jegyében, a rendi alkotmány helyreállítását célozta, ugyanakkor nemzetközi téren a felkelés jogosságát, Erdély és a szövetséget rendek államának szuverenitását is deklarálta. A fejedelem érdekegyeztető politikája is folyamatosan kimutatható a kuruc tábor különböző csoportjai (nemesek és jobbágyok, katolikusok és protestánsok) között. A szerző végül több modern európai jogelv alkalmazásáról is példát hoz.

Elek Balázs a szabadságharc büntetőbíráskodásának történetét vázolja fel. A tanulmány fő értéke, hogy rámutat a modern jogrendszernek éppen a korban meggyökeresített elemeire, s jelzi a mai jogrendszerünkben is meglévő elvek korabeli alkalmazását. Forrásai ugyanakkor kizárólag néhány összefoglaló jogtörténeti munkára korlátozódnak, pedig a szerző haszonnal forgathatta volna Pálffy Gézának a katonai igazságszolgáltatásról írott kitűnő monográfiáját csakúgy, mint Heckenast Gusztáv tanulmányát és forráskiadványát Kajali Pál országos főhadbíró működéséről.⁶³

Gazdaságtörténeti tárgykörben is két dolgozat született. *Ulrich Attila* mintaszerű tanulmányban tekinti át a Rákócziak hegyaljai szőlőgazdálkodását.⁶⁴ A családi vagyoni megalapozásához, majd növeléséhez 1599-től kezdve mindinkább hozzájárult az egyre gyarapodó majorságszőlők és más borjövédelmek (tized-, árenda és taksabor) haszna. A szerző a Rákócziak birtokpolitikája mellett ismerteti a szőlőgazdálkodás menetét, a bor értékesítésének részleteit, a termés és a bevételek uradalmankénti adatait is. Az igen gazdag levéltári forrásanyagra épülő munka olvasása közben az jutott eszünkbe, vajon nem volna-e lehetséges a Tokaj-hegyaljai szőlők birtoklástörténetének számítógépes adatbázisban történő, lehetőleg teljességre törekvő, minden apró részletre kiterjedő feldolgozása, napjainkig bezárólag. Viharos történelmünk során még településhálózatunk is olyan átalakuláson ment keresztül, hogy középkori falvaink tucatjainak helyét sem tudjuk pontosan kijelölni, miközben Európa boldogabb tájai közül a szigetországban például Hódító Vilmos koráig nyomon követhető az ingatlanok birtoklástörténete. Nálunk talán csak középkori eredetű városaink egy részénél lehet(ne) több-kevesebb hézaggal összeállítani a házak és telkek tulajdonosainak sorát, s emellett épp a hegyaljai szőlőbirtokok forrásbázisa jelent még üdítő kivételt. Az Európai Unióban többek között nagy múltú hegyaljai borainkkal járulunk hozzá a közös történelmi örökség gyarapításához. Éppen ezért nem csupán történelmi, gazdaság- család- és helytörténeti ismereteinket gyarapítaná, de a bor

---

miatt probléma, de úgy tűnik Lukács Olga egyáltalán nem ismeri (nem használta) Szepes Erika mindmáig legmodernebb fordítását, amely pedig az *Emlékiratokkal* egy kötetben jelent meg, sőt Vas István is ezt a kiadást tekintette végleges változatnak az egy évvel korábbi kritikai kiadással szemben. (Mellesleg az a tény is lehangoló, hogy a *Vallomások* kritikai kiadása – ki tudja miért?! – évtizedek óta várat magára, addig azonban használjuk Szepes Erika fordítását!)

⁶² *Mezey Barna*: Jogélet a Rákóczi szabadságharcban. I. k. 337–357. o.

⁶³ *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.; *Heckenast Gusztáv*: Kajali Pál (Ráday Pál apósa). = Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. (Szerk.: *Esze Tamás*.) Budapest, 1980. 281–313. o. és *Uő*: Kajali Pál (1662–1710) kuruc szenátor, országos főhadbíró válogatott iratai. Vaja, 1980. (Folia Rákócziána, 3.)

⁶⁴ *Ulrich Attila*: A Rákóczi-család uradalmi bortermelése és bortermelésük haszna a XVII. század második felében. I. k. 135–169. o.

mellé társítható „marketing” részeként, az eleven tradíció bizonyossága gyanánt, még az üzleti nyereség növelését is eredményezhetné egy ilyen jellegű tudományos program.

Kónya Péter tanulmánya legalább annyira sorolható a hatóság- és hivatalörténet, mint a gazdaságtörténet tárgykörébe, ugyanis a Gazdasági Tanács eperjesi adminisztrációjának működését mutatja be.⁶⁵ A szerző szorgos anyaggyűjtéssel, levéltári forrásokkal vázolja fel a témát, ugyanakkor szembetűnő, hogy a korábbi vonatkozó szakirodalmat, elsősorban Takács János, Bánkúti Imre és Heckenast Gusztáv munkáit mellőzi.⁶⁶ Miután nem először hiányoljuk egy-egy szerzőnél az alapvető szakirodalom ismeretét, könnyen az a vád érhet bennünket, hogy örömjögre szolgál, ha valakit e téren leckéztethetünk. Hogy tényleg szakmai szempontok vezérelnek, s jobbító szándékkal tesszük efféle megjegyzéseinket, ünnepelesen bevalljuk egy „ifjúkori botlásunkat”, amikor magunk is figyelmetlenek voltunk egy publikációnk közzétételekor. A Nagyidai család Rákóczi-kori szereplésének ismertetésekor⁶⁷ ugyanis elkerülte a figyelmünket Komáromy András munkája, aki a Turul hasábjain tette közzé a család teljes genealógiáját,⁶⁸ tehát alapvető folyóiratban megjelent, s közkezen forgó bibliográfiákban is szereplő közleményt hagyunk figyelmen kívül! Utólag is szégyenkezünk kell amiatt, hogy az elődök munkáját negligálva, a primer források alapján vázoltunk egy nem is túlságosan nagy jelentőségű témát, bár akkori közleményünk az időközben feltárt újabb adatok hasznosításával és egy Mikes Kelemen leveleihez kapcsolódó irodalomtörténeti tévedés korrigálásával legalább egy kevéssé kiegészítette Komáromy jó egy évszázaddal korábbi adatait. Most, sajnos, az eredeti források sem pótolhatták a régebbi szakirodalomból be-szerezhető ismereteket, sőt egy sor tévedés vagy félreértés folytán számos hibás adat került be a tanulmány szövegébe. Mindjárt a Gazdasági Tanács felállítására vonatkozó, nyomtatásban megjelent forrást hibásan idézi a szerző: téves az idézett kötet címeírása (1715 helyett 1705 Bercsényi leveleskönyvének kezdő évszáma) és a hivatkozott oldalszám is (34. helyett 24–26.), de a forrás dátumát is félreértette, a latinus keltezésben ugyanis „X-bris” nem október, hanem december hónappal azonos!⁶⁹ Jurkovich Emil nyomán Kónya Péter hibásan állította össze a Tanács tagjainak névsorát is, mellesleg az egyik nem-tag, Berkes András váci prépost nevébe is gépelési hiba csúszott be („Berles”). Ezek után szomorúan állapítjuk meg, hogy a levéltári kutatások ellenére nem sikerült sokkal közelebb jutnunk a téma teljes körű feldolgozásához, de így is több új, az adminisztráció ügyintézésének részleteit megvilágító adattal gazdagodtunk.

Ságvári György tanulmánya Rákóczi nemes testőrségének történetéhez kapcsolódik.⁷⁰ A „Nemesi Társaság” vagy „Nemes Compania” néven ismert testület történetével Thaly Kálmán, Markó Árpád, Ajtay Endre, a Ráday Pál iratait sajtó alá rendező munkaközösségből Maksay Ferenc, végül a tagok névsorát összeállító Heckenast Gusztáv

⁶⁵ *Kónya Péter*: A Gazdasági Tanács (Consilium Oeconomicum) eperjesi adminisztrációjának működése (1707–1710). I. k. 171–182. o.

⁶⁶ *Takács János*: Az Oeconomicum Consilium szervezete 1707-ben. = *Levéltári Közlemények*, 14. évf. (1936) 260–265. o.; *Bánkúti Imre*: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái (1703–1711). Budapest, 1991., I. „A Consilium Oeconomicum (1705–1711)” c. fejezetet: 14–19. o.; *Heckenast Gusztáv*: A Rákóczi-szabadságharc gazdasági vezetői. = *Társadalomtörténeti tanulmányok*. (Szerk.: *Fazekas Csaba*.) Miskolc, 1996. (Studia Miskolcinsula, 2.) 87–92. o.

⁶⁷ *Mészáros Kálmán*: A Nagyidai család II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. = *Fons (Forráskutatás és történeti segédanyagok)*, 3. évf. (1996) 235–245. o.

⁶⁸ *Komáromy András*: A Nagy-Idai család leszármazása. = *Turul*, 7. évf. (1889) 108–114. o.

⁶⁹ L. a tanulmány I. jegyzetét és a hozzá tartozó főszöveget: I. k. 173. o.

⁷⁰ *Ságvári György*: A Nemes Compánia a fejedelmi udvarban. I. k. 397–422. o.

foglalkozott behatóan, ennek ellenére Ságvári György nem szorítkozik pusztán az elődök megállapításaira, s a témát egy eddig kevésbé vizsgált összefüggésben, a fejedelmi reprezentáció keretében taglalja. A szerző a barokk udvarok szertartásos rendjének elemzésével meggyőzően mutat rá, hogy a Társaság testőrségi funkcióival – s távlatokban esetleg lovagrendként is – a hatalmi legitimáció eszköze volt. Rákóczi udvarának érdekes színfoltja egyben a szuverén uralkodó hatalmának jelképeként, az erdélyi és magyarországi ifjak közös testülete a „két haza” szövetségének szimbólumaként elevenedik meg előttünk. A recensens pusztán néhány apró tévedést korrigálhat: Máriássy István nem 1709 végén, hanem (kinevezési okmányának fogalmazványa szerint) az év július 23-án nyert főstrázsamesteri kinevezést, de nem apja, Miklós ezredében, hanem az akkor rokona, Máriássy Ádám alezredes parancsnoksága alatt álló Deák Ferenc-féle udvari ezredben.⁷¹ A fejedelmet a trencsényi csatából kimenekítő nemes ifjak közül pedig kettő hibás keresztnévvel szerepel: Ghillányi Zsigmond neve Péterre, Simándy Mihályé pedig Mártonra (vagy Gergelyre?) javítandó.⁷²

A Rákóczi-korral foglalkozó hazai történetírás meglehetősen egyoldalú jellegét mi sem jelzi jobban, mint hogy a most tárgyalt 37 tanulmány közül alig van olyan, amely császári szemszögből is vizsgálná a problémakört, s mindössze egy akad, amely kifejezetten az ellenfél oldaláról közelít a témához. *Zachar József* hézagpótló munkája a császári hadsereget mutatja be.⁷³ A szerző bécsi levéltári források alapján követi nyomon a haderő létszámviszonyainak alakulását a török háború utolsó esztendeitől a rövid békeéveken át a spanyol örökösödési háború kirobbanásáig, majd a háború időszakában végig. A császári állandó hadsereg létszámán kívül, ahol lehetett, a szerző a rác határőrség fegyverbe állított egységeinek létszámáról, illetve más irreguláris erők nagyságáról is adatokat közöl. Tájékoztat továbbá a haderő csapatnemi összetételéről, s az alakulatok szintjén rendszerint magyar toborzású ezredekéről közöl példákat az újoncozás és pótlóvázás nehézségeiről, az állandó létszámhiányról. Kár, hogy az évenkénti előirányzott és a tényleges adatokról nem készült összefoglaló táblázat, hiszen ez lényegesen megkönnyítette volna a tanulmány adatait később hasznosítani szándékozó kutatók és lusta recenzensek munkáját.

A kuruc emigráció történetével két szerző foglalkozik. *Papp Sándor* Rákóczi József hatalomra kerülési kísérletét és annak háttérét elemzi, s tanulmánya a téma teljességre törekvő feldolgozását jelenti.⁷⁴ Az eddigi szakirodalom áttekintésén túl a szerző visszanyúlt a már korábban is ismert és saját kutatásai nyomán feltárt primér forrásokig, s ebben – miként arra fentebb már kitértünk – számos kollégája volt segítségére, amely csak növeli a munka értékét. Papp Sándor a Rákóczi-emigráció és a Péro-lázadás közötti érintkezésre vonatkozó halvány adatok összegzése után a renegát Bonneval-Humbaradzi Ahmed

⁷¹ Uo. 405. o. 18. jegyzet.

⁷² Uo. 412. o. Ságvári György itt nem ad pontos hivatkozást, adatait – rosszul emlékezve – Markó Árpádtól vette, ő pedig talán Kolinovicstól. Markó egyébként Ghillányi Péter nevét helyesen közli, s csak Simándyét tévesen. A Nemesi Társaság névsorában csak Ghillányi Péter, valamint Simándy Gergely és Márton szerepel, tehát vagy e két Simándy egyikéről van szó, vagy ha mégis Mihály lenne a helyes keresztnév, úgy nem volt a Társaság tagja, hanem más udvari tisztséget viselt. Végül némi önkritikus hangot is meg kell ütnünk, mert most ugyan „kiszúrtuk” a nemesifjak hibás keresztnéveit, de korábban, Markó említett tanulmányának új kiadása során mi is átsiklottunk Simándy „Mihály” neve fölött. L. *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc csatái. (Válogatott tanulmányok.) (S. a. r. [a bevezető tanulmányt írta, kiegészítő jegyzetekkel, bibliográfiával és mutatókkal ellátta]: *Mészáros Kálmán*.) Budapest, 2003. 224. o.

⁷³ *Zachar József*: Császári csapatok a szabadságharc hadai ellen. II. k. 147–163. o.

⁷⁴ *Papp Sándor*: Rákóczi József hatalomra kerülési kísérlete és a Porta. I. k. 241–294. o.

pasa által Törökországba hívott Rákóczi József és a Porta kapcsolatait, majd az európai hatalmakkal való diplomáciai erőfeszítéseket ismerteti. Végeredményben az 1737–38. évi osztrák–török háborúban fellépő, betegség következtében hamarosan elhunyt trónkövetelő az Oszmán Birodalom politikai hagyományaira épülő hatalmi harc eszközévé vált, s az Erdély feletti protektorátus visszaszerzésének óhaja az egész XVIII. században múltbéli örökségként kísérte végig a török külpolitikát. Ugyanakkor a bécsi udvar is a régi beidegződések szerint járt el Rákóczi Józseffel és feltételezett híveivel szemben, amikor keresztülvitte a pápánál a herceg kiátkozását, és felesleges erőfitogtatásként előkelő erdélyi urakat tartóztatott le – minden valószínűség szerint ártatlanul. A magyar nemzet azonban a szatmári békét követően már kizárólag „Bécsben kereste a haza felemelkedésének lehetőségét”, s 1741-ben a még mindig fenyegető veszélyt jelentő törökkel szembeni választásként kell értelmeznünk a rendek kiállítását Mária Terézia mellett.

*Seres István*⁷⁵ a törökországi kuruc emigráció forrásait mutatja be. Jól áttekinthető tanulmány keretében ismerteti a rodostói bujdosókról érkezett első hazai híreket, majd a meginduló tudományos expedíciók történetét. Kubinyi Ferenc, Thaly Kálmán, Karácson Imre és a török történészek (Ahmed Refik és Tayyib Gökbilgin) kutatásainak eredményei nyomán ma már számos forrás áll rendelkezésünkre – hangsúlyozza a szerző –, ezek feldolgozása azonban még várat magára. Seres István saját isztambuli kutatásai nyomán a további feltáró munka lehetőségeire irányítja a figyelmet, s különösen a bujdosók leszármazottairól, valamint ingatlanaik sorsának alakulásáról várhatunk újabb eredményeket. A levéltári források és a Thaly Kálmán által publikált rodostói anyakönyvi adatok egybevetésével a szerző már most is jelentős előrelépést tett, így sikerült azonosítania a török forrásokban csak „Jankó kapitányként” emlegetett bujdosót az irodalomtörténetből ismert Kőszeghy Zsuzsika fivérével, Jánossal, akinek családja az 1740-es évek végén Isztambul Fener negyedébe költözött, létrehozva egy újabb magyar emigráns kolóniát, amelynek története még szintén feldolgozásra vár.

Három szerző választott a korszak utóéletét, illetve a Rákóczi-hagyományt és -kultuszt bemutató témát. *S. Benedek András* a „leghűségesebb nép”, a ruszinság Rákóczi-hagyományának gyökereit vizsgálja.⁷⁶ A szerző kitűnő áttekintést ad a ruszinság történetének azon elemeiről, amelyek a ruszin–magyar együttélés nyomán a két nemzet kapcsolatát egyértelműen pozitív irányban befolyásolták. A szerző rávilágít a ruszinság középkori eredetű kiváltságainak gazdasági, demográfiai okaira, amelyek a későbbi évszázadokban a magyar rendiség részéről is megértésre találtak. Felismerve a zord hegyvidéki környezet által nyújtott lehetőségek korlátait, és tiszteletben tartva a ruszinság vallási különállását, Mátyás király korától a Rákócziakig bezárólag a legkülönbözőbb természetbeniek formájában teljesíthették adózási kötelezettségeiket. A modern abszolút állam részéről az egységes adózási rendszer kiépítésére tett erőfeszítések során a pénzügyi politika helyi irányítói viszont nem ismerték fel a ruszinság adózási kiváltságainak természetes (értsd a szó legszorosabb értelmében: naturális) okait. Így a tizedfizetés és más pénzadók bevezetése miatt a ruszin jobbágyság érthetően fordult szembe a központi hatalommal, s állt Rákóczi mellé, aki a szerző találó megjegyzése szerint „patriarchális értelemben vett utolsó uruk, gondoskodó gazdájuk” is volt. A szerző a későbbi korokról főként Udvardi István kutatásai nyomán ad áttekintést, melyből kitűnik, hogy a termé-

⁷⁵ *Seres István*: A Rákóczi-emigráció kutatásának törökországi forrásai. I. k. 295–309. o.

⁷⁶ *S. Benedek András*: A hűség keresztyje – A gens fidelissima Rákóczi-hűségének történelmi-gazdasági gyökerei. I. k. 359–374. o.

szeti erőforrások földesúri kisajátításával, az addigi közösségi használat korlátozásával az egykor tehetősnek mondott ruszinság archaikus életformája nyomorrá változott, s ezzel párhuzamosan Rákóczi kora „aranykorra” magasztosult, a fejedelem személye pedig „igazságos Mátyás” legendás alakjához vált hasonlóvá. A legújabb szakirodalom felhasználásával készült korszerű összefoglalásra azonban itt-ott még a nemzeti romantika és marxista történetírásunk elavult beidegződéseinek árnya vetődik, gondolunk itt a szerzőnek a bécsi „gyarmatosító politikát” elítélő és az idegen származású „új földesurakat” megbélyegző soraira.

Kincses Katalin Mária Kazinczy Ferenc szerepét mutatja be a Rákóczi-hagyomány XVIII. századi továbbélésében, illetve XIX. századi „átörökítésében”.⁷⁷ A szerző terminológiai problémák tisztázására is vállalkozik, amennyiben éles különbséget tesz *kultusz*⁷⁸ és *hagyomány* között, s a Rákóczi-kultuszt nem a XVIII. századtól élő hagyomány részeként, hanem a XIX. század végén jelentkező, majd hamarosan a napi politika szintjére emelt, mesterségesen alakított magatartásformaként értelmezi. Kazinczy szerepét a Rákóczi-hagyomány ébrentartásában egy érdekes jeleneten keresztül mutatja be, Ferdinánd főherceg 1822. évi sátoraljaújhelyi látogatása kapcsán, amikor Kazinczy a levéltár anyagából Rákóczi kézírását is szemlélte. Kazinczynál a családi tradíció is meghatározó szerepet játszott, kuruc felmenői között szerepel ugyanis Kazinczy András, Szirmay András és annak apósa, az eperjesi vérpádon megkínzott királyfalvi Róth János, aki azonban a szerző állításával ellentétben nem volt eperjesi főbíró, hanem zólyomi alispán.⁷⁹ A szerző a „tudós” Szirmay Antal, Kazinczy hivatali elődje szerepéről is szól, s megjegyzi, hogy – munkásságának elismerése mellett – már Kazinczy elítélőleg nyilatkozott Szirmay „hazugságairól”. Kincses Katalin magyarázatként Szirmay Antal képzetlenségét s „már-már

⁷⁷ *Kincses Katalin Mária*: Kultusz vagy hagyomány? II. Rákóczi Ferenc és a szabadságharc Kazinczy hagyatékában. II. k. 275–305. o.

⁷⁸ Túlzás persze a szerzőnek a történeti-etimológiai szótár alapján tett azon állítása, hogy még a kultusz szót is Kazinczy vette volna először papírra magyarul 1809-ben. A latin eredetű szó magyarrá válását már csak azért is nehéz nyomon követni, mert a XIX. századig nyelvünkben igen erős volt az ún. „köznapi latinság” használata, véleményünk szerint az idézett helyen is erről van szó. Ime, egy 104 évvel korábbi, teljesen azonos értelmű (istentisztelet, vallásgyakorlat jelentésű) adat: egy alsó-ausztriai evangélikus nemes, Windischgrätz alezredes a császári seregen belül azért vállalt egy dán czerdeből szolgálatot, mert „ezek inkább mind lutheránusok, ő is lutheránus, hogy cultusa lehessen, minthogy a császár regimentiben nem lőtt volna lutheránus papjok, hanem csak paterek”. *Wesselényi István*: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. I. k. (Közzéteszi: *Magyar András*.) Bukarest, 1983. 634. o. Nyelvészeink sem télenkedtek persze az elmúlt évtizedekben, s Kulcsár Péter Bethlen Mihály (azóta nyomtatásban is megjelent) útinaplójának kéziratából közölt egy jó évtizeddel ennél is régebbi (1693. évi), azonos szövegösszefüggésben szereplő adat, amelyben a portugáliai zsidók templomában látott *cultusról* van szó. L.: *Magyar Nyelv*, 74. évf. (1978) 510. o. Senki ne gondolja azért, hogy ráérős időnkben a *Magyar Nyelvet* lapozgatjuk, de igenis fel kell hívni a figyelmet a „jó öreg TESz” új, német nyelvű kiadására, ahol rábukkantunk az adatra. Annak ellenére, hogy Heckenast Gusztáv a *Századok* hasábjain ismertette az új etimológiai szótár köteteit, és nyomatokkal felhívta a figyelmet azok célszerű használatára, még ma is sok történész dolgozik a régi kiadásból. Az idézett kultusz szót az új kiadásban I.: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. (Hrsg. *Loránd Benkő*.) Band II. Lieferung 4. Budapest, 1994. 845. o. *Heckenast Gusztáv* ismertetései: *Századok*, 128. évf. (1994) 215–216. o. és 130. évf. (1996) 1337. o.

⁷⁹ II. k. 291. o. A királyfalvi és pongyoloki Róth családok genealógiája nem kellően tisztázott, és más Róth nevezetű kortársaik is éltek, ezért életrajzi adataik könnyen összezavarhatóak. Hogy itt nem az eperjesi Róthról van szó, azt éppen a szerző egy újabb, sajtó alatt lévő munkájából tudjuk: Szirmay András feljegyzései 1680–1713. Első kötet: 1680–1704. Második kötet: 1705–1713. (S. a. r., a jegyzeteket és a mutatókat készítette: *Kincses Katalin Mária*.) Vaja, megjelenés alatt. (Folia Rákócziána, 9/1–2.) – Itt említjük meg a szerző egy másik tévedését (302. o.): a szécsényi országgyűlés Kazinczy által lefordított diáriumának szerzője ugyanis nem ifj., hanem id. Csécsi (Tsétsi) János, ez már csak a szerző által közölt születési évből (1689) is kikövetkeztethető lett volna! (Mellesleg újabb példa a történelmi nevek írásának dilemmájához...)

történelemhamisítással” felérő dilettantizmusát említi. Itt egy ponton további adalékul szolgálhat, s ezért felhívjuk a figyelmet Szirmay családtörténeti hamisításaira, amely a Szirmay familia eredetét és a két hasonló (esetleg közös törzsből nagyon korán szétágazó?) Szirmay család összekapcsolását érintette, biztosítva ezzel saját származásának előkelőségét is.⁸⁰ Külön fejezet foglalkozik Kazinczy tudományszervező tevékenységével és a Rákóczi-hagyomány irodalmi, politikai vonatkozásaival. Véleményünk szerint e szempontok figyelembevételével Rákóczi nevének „tiltása” a korai évtizedekben nem a „hagyomány” öncélú rombolását, hanem kifejezetten politikai célokat szolgált, s az idő távlatában nyílt csak lehetőség a téma behatóbb és objektivebb vizsgálatára, akkor viszont már a „történelmi örökség” aktuálpolitikai vetületei is befolyásolták a műltről (esetünkben a Rákóczi-korról) alkotott képet. A XVIII. század vége a modern nemzettudat formálódásának, a polgári nemzetté válás kezdetének időszaka, amikor a nemesi tradíciók mellett a néphagyományok felfedezése is megtörtént, Kazinczy Ferenc pedig éppen ennek a kornak és folyamatnak volt meghatározó alakja. Kincses Katalin kitűnő tanulmánya most Kazinczy sokoldalú tevékenységének egy eddig még nem vizsgált elemére, a Rákóczi-hagyomány és -kultusz körül kifejtett munkásságára derít fényt.

Medvecz Andrea és Soós Kálmán az ukrán helytörténetírás Rákóczit és korát illető megítéléséről ad historiográfiai összefoglalót.⁸¹ Megállapításuk szerint a gorbacsovi éráig bezárólag érdemben csupán Várad-Sternberg János foglalkozott a témával, vagyis a ruszin néphagyományban mély nyomot hagyó korszak tudományos feldolgozása ukrán oldalról el sem kezdődhetett. Az 1990-es évek „termését” számba véve, a szerzők kénytelenek azzal a ténnyel szembesülni, hogy a Rákóczi-szabadságharc helyi eseményei rendre kimaradtak az első összefoglaló munkákból. A későbbiekben sem lett sokkal jobb a helyzet. Kárpátalja történetének 1993-ban megjelent, állítólag modernnek számító szintézisében például olyan ahistorikus elemek jelennek meg, mint „Kárpátontúl, Kelet-Szlovákia, Észak-Magyarország és Erdély” földrajzi egységekként való említése korszakunkban, vagy Rákóczi és I. Péter cár szövetségekötése kapcsán a szlovákok és ruszinok oroszbarát orientációjának (!) hangsúlyozása. Jurij Mudra egy évvel később megjelent munkája pedig a Kárpátalja területi integritásának (!) megőrzéséért folytatott Habsburg- és törökellenes (sőt a Magyar Királyság és Erdély elleni) harcokat, illetve politikai törekvéseket méltatja. A szerzők összegzése nyomán is elég lesújtó kép bontakozik ki az ukrán történetírás Kárpátalját érintő fejezeteiről, melyek javarészt még ma is aktuálpolitikai kérdések és marxista sablonok nyomán íródnak.

A két vaskos kötet valamennyi tanulmányának áttekintése után csak ismételni tudjuk a bevezetésben előrebocsátott megállapításunkat, mely szerint – az érintett hibák és hiányosságok ellenére is – döntően értékes és maradandó alkotásokkal gazdagodtunk. Végül az egyes tanulmányokkal kapcsolatos észrevételeinkhez csupán annyit hozhatunk fel mentségül, hogy szubjektív érdeklődésünk és objektív ismereteink egyaránt határt szabtak azok terjedelmét és jellegét illetően.

⁸⁰ L. Komáromy András: A borsodi és ugocsi Szirmayak. [I–IV. közl.] = *Turul*, 11. évf. (1893) 12–22., 56–67., 112–122. és 183–194. o.

⁸¹ *Medvecz Andrea – Soós Kálmán: Adalékok II. Rákóczi Ferenc és kora megítéléséhez a régió ukrán helytörténetírásában (1990–1999)*. II. k. 307–314. o. (Egy újabb zavaró könyvészeti hiba: a Tartalomjegyzékben 249. oldalhivatkozás szerepel a tanulmányaim mellett, amit még gépelési hibával sem magyarázhatunk!)